

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: D.N. Meerkerk / Theologische Universiteit Apeldoorn

2024

Vormende aspecten ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal

Ditty Meerkerk

Master HGT

Theologische Universiteit Apeldoorn

3-8-2024

Voorwoord

In deze thesis beschrijf ik de vormende aspecten binnen gezin en gemeente ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal. De bediening van het sacrament is voor velen een tere zaak. Er zijn theologische en contextuele aspecten die invloed hebben op de beleving van de viering van het Heilig Avondmaal. In deze thesis geef ik stem aan de vraag: 'Mag ik aan het Heilig Avondmaal deelnemen?' Een antwoord hierop zoek ik in de vormende aspecten die helpend zijn bij deelname aan het Heilig Avondmaal.

Ik wil in het bijzonder mijn begeleiders vanuit de Theologische Universiteit Apeldoorn bedanken. Dr. de Muijnck dank ik met name voor de begeleiding van het onderzoeksplan. Uw aanmoediging overtuigde en enthousiasmeerde mij voor het onderzoek naar vormende aspecten. Dr. van 't Spijker dank ik voor de begeleiding van het schrijfproces en het correctiewerk. Dank voor uw vriendelijke feedback en uw voorstellen, waardoor de thesis sterker werd. Daarnaast dank ik de respondenten voor hun deelname aan dit onderzoek. Spreken over dit tere onderwerp is moedig, in sommige gevallen met een ouder erbij. Ik kijk met dankbaarheid terug op de mooie interviews. De meelezers wil ik hartelijk danken voor hun feedback. Ik noem jullie niet allemaal bij name, maar ieder heeft zijn/haar eigen stukje feedback gegeven waardoor nieuwe aspecten werden belicht die ik goed kon inpassen. Boven alles dank aan God! Zijn kracht en wijsheid heb ik nodig gehad om dit pastorale onderwerp te onderzoeken en te beschrijven. Ik hoop dat deze thesis mag bijdragen aan de bezinning op deelname aan het Heilig Avondmaal. Zodat de vorming van de volgende generatie ten aanzien van dit sacrament gestalte mag krijgen op een manier die goed is voor gezin, gemeente en tot eer van God!

Ditty Meerkerk

Bleskensgraaf, augustus 2024

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding.....	5
1.1 Aanleiding.....	5
1.2 Probleemstelling.....	6
1.3 Hoofdvraag.....	6
1.4 Deelvragen.....	6
1.5 Doelstelling.....	7
Hoofdstuk 2 Methodologische verantwoording	8
2.1 Kwalitatief onderzoek.....	8
2.2 Deelvraag 1 en 2.....	10
2.3 Deelvraag 3, 4 en 5 Expertinterview en diepte-interviews	10
2.4 De diepte-interviews	10
2.4.1 Half-gestructureerde interviews.....	10
2.4.2 Werving van respondenten	11
2.4.3 Achtergrond van respondenten	12
2.5 Informed consent.....	13
2.6 Verloop van het onderzoek	13
2.7 Data-analyse.....	13
2.8 Validiteit	13
2.9 Betrouwbaarheid.....	13
Hoofdstuk 3 Avondmaalspraktijk.....	15
3.1 Inleiding.....	15
3.2 Bevindelijk gereformeerden	15
3.3 Avondmaalspraktijk.....	15
3.4 Voor wie is het Avondmaal?	16
3.5 Belijdenis en Avondmaal	17
3.6 Avondmaalsmijding.....	18
3.7 Cijfers en statistieken	20
3.8 Conclusie	21
Hoofdstuk 4 Vormende aspecten binnen geloofsoopvoeding	22
4.1 Inleiding.....	22
4.2 Het Heilig Avondmaal als christelijke praktijk	22
4.2 De rol van gemeente en gezin.....	23
4.3 Loyaliteit.....	25
4.4 Conclusie	27

Hoofdstuk 5	Ervaring vormende aspecten gezin	29
5.1	Inleiding.....	29
5.2	Sfeer en bespreekbaarheid in het gezin	29
5.3	Voorbeeld gezinsleden	30
5.4	Gezinsleven rond voorbereiding op en viering van het Heilig Avondmaal	31
5.5	Visie van gezinsleden op het Heilig Avondmaal	32
5.6	Lezen van literatuur	32
5.7	Samenvatting.....	33
Hoofdstuk 6	Ervaring vormende aspecten in de gemeente	34
6.1	Inleiding.....	34
6.2	Feiten	34
6.3	(Belijdenis)catechese	34
6.4	Prediking.....	35
6.5	Avondmaalsdiensten.....	35
6.6	Vorbereidingssamenkomst.....	36
6.7	Contact met ambtsdragers	36
6.9	Samenvatting.....	38
Hoofdstuk 7	Deelname aan het Heilig Avondmaal	39
7.1	Inleiding.....	39
7.2	Voorwaarden voor deelname	39
7.3	Motieven voor deelname	39
7.4	Worsteling rond deelname.....	40
7.5	Gevoel en beleving Heilig Avondmaal.....	41
7.6	Invloed van deelname aan het Heilig Avondmaal	41
7.7	Wensen en verlangens	41
7.8	Samenvatting.....	42
Hoofdstuk 8	De verschillende stemmen.....	43
8.1	Inleiding.....	43
8.2	De praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal.	43
8.3	Het Heilig Avondmaal als één van de christelijke praktijken.....	45
8.4	Loyaliteit en legaat	46
8.5	Conclusie	49
Hoofdstuk 9	Aanbevelingen en discussie	49
9.1	Inleiding.....	49
9.2	Deelvragen.....	49
9.3	Discussie.....	51

Samenvatting.....	53
Bibliografie	54
Bijlage 1 Mail naar respondenten.....	56
Bijlage 2 Brief deelname onderzoek	57
Bijlage 3 Leidraad voor interviews	61
Bijlage 4 Aantallen via Refoweb	63

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Aan de hand van de volgende casus wil ik graag het onderwerp van dit onderzoek inleiden.

Marit is 19 jaar, zit op belijdeniscatechisatie in de PKN van haar dorp. Ze heeft het verlangen haar geloof te belijden. Nadat ze vorig jaar meegedaan heeft aan Dabar-werk heeft ze zich opgegeven. Het is natuurlijk mooi om je geloof te delen op de camping, maar ze wil zich ook inzetten in haar gemeente. Afgelopen zondag was het in haar gemeente Heilig Avondmaal. Ze was zich heel goed bewust van het feit: Volgende keer mag ik zelf deelnemen. Wat zal ik dan doen? Naast haar zit haar moeder. Die blijft altijd zitten tijdens de nodiging. Soms ziet ze de emotie wel op het gezicht van haar moeder, maar het kwam er nooit van dat zij opstond om deel te nemen. Waarom eigenlijk niet? Haar vader gaat wel altijd, maar ja, die zit in de kerkenraad. Dan wordt het van je verwacht. Er is ook eigenlijk nooit over gepraat, beseft Marit. Toch eens vragen wat de reden is. Want ja, als mama niet gaat, zou zij dan wel durven? Volgens de dominee mag je aangaan als je niet zonder de Heere Jezus kan. Marit weet heel zeker: Dat geldt ook voor mij. Maar haar moeder dan? Toch eens vragen als ze thuiskomt...

De viering van het Heilig Avondmaal is één van de christelijke praktijken. Deze praktijken worden geoefend en aangeleerd in gezin en gemeente. Volgens Dykstra is de persoonlijke band met iemand die het voorleeft van cruciaal belang.¹ Toch blijkt dat jongeren niet altijd wordt voorgeleefd om het Heilig Avondmaal te vieren. In mijn werk als docent op het Hoornbeeck College kom ik regelmatig in gesprek met jongeren over de vraag of ze iemand persoonlijk kennen die aan het Heilig Avondmaal gaat. Dit blijkt niet altijd het geval te zijn. Zelf ben ik opgegroeid in een gemeente met een bevindelijke prediking en ken de praktijk van avondmaalsmijding. Soms vragen studenten of en hoe ik zelf tot deelname aan het Heilig Avondmaal ben gekomen. Mensen en overtuigingen aan wie ik me verbonden weet, hebben mijn vorming beïnvloed. De vraag wat dit betekent voor mijn antwoord aan mijn studenten, houdt me bezig. Hoe verhouden zich de theologie en de contextuele aspecten hierin?

Jasper Bosman stelt dat in bevindelijk gereformeerde gemeenten het Avondmaal wordt gezien als iets waar men alleen aan deelneemt na persoonlijke bekering. Deze zware nadruk op zelfonderzoek betekent vaak dat niet meer dan vijftig procent van de belijdende leden deelneemt aan de viering.² In het klassieke Avondmaal formulier, dat in gemeenten met een gereformeerde belijdenis vaak wordt gelezen voorafgaand aan de bediening van het Heilig Avondmaal, klinkt de waarschuwing om jezelf geen oordeel te eten en te drinken. Volgens Bosman heeft deze zinsnede ook invloed op de avondmaalsbeleving van bevindelijk gereformeerden. De beslissing om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal is heel persoonlijk, en Bosman beschrijft hoe een predikant of ouderling nieuwe avondmaalsgangers bezoekt om hen te bevragen op hun motieven.³ Deze praktijk, gecombineerd met de instructies voor zelfonderzoek, kan bijdragen aan de aarzeling om deel te nemen.

In de vraag of en waarom mensen deelnemen aan het Heilig Avondmaal, klinkt niet zelden hun context door, is mijn ervaring. Als contextueel therapeut ben ik bekend met de invloed van de context op de vorming van mensen. Binnen de contextuele benadering van Ivan Boszormenyi-Nagy wordt loyaliteit gezien als één van de belangrijkste begrippen van gezinsdynamiek.⁴ Loyaliteit staat vrijwel gelijk aan de essentiële onherroepelijkheid van familiebanden. Volgens Hanneke Meulink-Korf en Aat van Rhijn, zoals beschreven in hun boek 'De onvermoede derde',

¹ Craig Dykstra, *Growing in the life of faith*, 73.

² Bosman e.a., 'Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands', 22.

³ Bosman e.a., 22.

⁴ Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*, 30.

zijn legaten de positieve erfenissen of nalatenschappen die ouders aan hun kinderen doorgeven.⁵ Drs. Elma Nobel heeft in haar onderzoek *'Intergenerationele geloofsopvoeding'* beschreven welke delegaten⁶ er spelen binnen hervormde gemeenten binnen de PKN. Zij benoemt het Heilig Avondmaal als een delegaat, waarbij schroom en angst speelden voor het sacrament en de meeste ouders van de respondenten niet deelnamen aan het Avondmaal.⁷ Een kritische tegenstem klinkt in januari 2024 uit de mond van dr. Van den Belt in zijn lezing op de predikantencontio van de Gereformeerde Bond. Hij vraagt zich af of „we nu niet in een ander uiterste terechtgekomen zijn, waarbij de deelname aan het Avondmaal volstrekt vanzelfsprekend is geworden”.⁸

Hieruit blijkt dat de praktijk van de avondmaalsgang in de Geformeerde Bond een thema is wat predikanten bezig houdt. De praktijk is aan verandering onderhevig. Dat brengt bij de vraag hoe leden dit zelf ervaren. Wat ervaren belijdende leden binnen de Gereformeerde Bond zelf aan vormende factoren? Is er sprake van belemmerende factoren? Wat hebben zij nodig om een gegronde en Bijbelse keuze te maken aangaande het deel mogen nemen aan het Heilig Avondmaal? Het lijkt erop dat de vorming met betrekking tot het Heilig Avondmaal gestempeld wordt door wat thuis verteld wordt en in de kerk geleerd wordt. Dit blijkt in de praktijk niet altijd helpend te zijn. Craig Dykstra stelt dat het Heilig Avondmaal een christelijke praktijk is, die geoefend kan worden. Een gemeenschap is daarin van cruciaal belang. Dit brengt mij op de vraag: welke vormende aspecten zijn helpend met betrekking tot deelname aan het Heilig Avondmaal?

1.2 Probleemstelling

Er is geen onderzoek bekend waarin de ervaring van vormende aspecten ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal wordt onderzocht.

1.3 Hoofdvraag

Welke vormende aspecten ervaren leden in een bevindelijke gereformeerde gemeente binnen de PKN als helpend ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

1.4 Deelvragen

Vraag 1. Wat is in de literatuur bekend over de praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal binnen de bevindelijke gereformeerde traditie?

Vraag 2: Wat is in de literatuur bekend over vormende aspecten vanuit gezin en gemeente ten aanzien van de deelname aan het Heilig Avondmaal?

⁵ Meulink-Korf en Rhijn, *De onvermoede derde*, 63.

⁶ Binnen de contextuele benadering wordt het begrip 'legaten' gebruikt voor intergenerationele taken die doorgegeven worden. Deze taken bestaan uit verwachtingen uit het verleden en verwachtingen die zich actief en diepgaand op de toekomst richten. De boodschappen die verbonden zijn aan een legaat functioneren als richtlijnen voor handeling voor de toekomst (Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*, 154). Het begrip 'delegaten' is de negatieve tegenhanger ervan. Hierbij gaat het om verwachtingen waarbij de belangen van ouders boven die van de kinderen gaan, ten koste van het leven en welzijn van het nageslacht (Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*, 144).

⁷ Elma Nobel, 'Intergenerationele geloofsopvoeding Een onderzoek onder grootouders naar de doorwerking van legaten en delegaten vanuit ontvangen geloofsopvoeding naar gegeven geloofsopvoeding aan de volgende generaties.', 38.

⁸ Reformatorisch Dagblad, 3 januari 2024 <https://www.rd.nl/artikel/1047599-dr-samuel-lee-voor-predikanten-gereformeerde-bond-bidden-en-hulp-bieden-in-de-bijlmer>

Vraag 3. Wat ervaren belijdende leden als vormend in hun gezin van herkomst ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

Vraag 4. Wat ervaren belijdende leden als vormend in hun kerkelijke gemeente ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

Vraag 5. Hoe ervaren belijdende leden de viering van het Heilig Avondmaal en welk verlangen hebben zij voor de volgende generatie?

1.5 Doelstelling

Het hoofddoel van dit onderzoek is een beeld te krijgen van de vormende aspecten tot deelname aan de viering van het Heilig Avondmaal.

De uitkomsten van dit onderzoek kunnen nuttig zijn voor iedereen die een onderdeel vormt van deze vorming. Hierbij denk ik aan ouders, catecheten, predikanten, docenten en andere betrokkenen zoals leiding in het jeugdwerk.

Hoofdstuk 2 Methodologische verantwoording

2.1 Kwalitatief onderzoek

Het onderzoek naar vormende aspecten ten aanzien van deelname aan het Heilige Avondmaal is een kwalitatief onderzoek. Janine Evers noemt zes kenmerken van kwalitatief onderzoek, die ik zal spiegelen aan mijn onderzoek.⁹

1. *Directe waarneming in de natuurlijke situatie*

De interviews zijn gehouden bij mij thuis. In dat opzicht een minder natuurlijke situatie. Tegelijkertijd is het heel natuurlijk voor mij om mensen op bezoek te hebben aangezien ik ook vaak jongeren spreek in het kader van jongerenpastoraat en mensen begeleid in mijn eigen praktijk. De natuurlijke situatie kenmerkt zich ook door de informele sfeer, met of zonder ouder erbij, waarin de interviews plaatsvinden. Ik heb voldaan aan de beschrijving 'er is geen sprake van een laboratoriumsituatie, die de onderzoeker creëert, waarbij hij de omgeving controleert en probeert variabelen die het onderzoek kunnen beïnvloeden buiten de onderzoekscontext te houden'.¹⁰

2. *De onderzoeker is nadrukkelijk aanwezig bij de dataverzameling*

Evers stelt dat het van belang is dat de onderzoeker onderdeel is van het veld, om te leren begrijpen wat er zich afspeelt.¹¹ Ik heb op deze manier de omgeving leren kennen, hoe het eraan toegaat, doordat ik zelf onderdeel ben van de gemeente waaruit de respondenten komen. Tegelijk is dit een onderdeel van mijn leven, deze gemeente ken ik, waardoor het belangrijk is ook te onderkennen wat de mogelijke valkuilen zijn. De respondenten zelf heb ik nooit pastoraal begeleid, waardoor enige afstand tot hen gewaarborgd is. Wel heb ik sommige van hen als deelnemer in het jeugdwerk ontmoet, maar daar was geen sprake van pastorale begeleiding ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal.

3. *De inductieve werkwijze prevaleert meestal*

Als onderzoeker kwam ik tot een nieuwe indeling van data. Ik heb, op grond van de leidraad voor de interviews, 21 thema's gevonden in de data en deze uiteindelijk teruggebracht tot 8 hoofdthema's. Op deze manier kom ik tot een meer specifiek beeld. Volgens Evers is dit een manier van inductie, die vooral bekend geworden is vanuit de gefundeerde theoriebenadering (GT), waarbij het ontwikkelde begrippenkader met behulp van nieuw verzamelde data wordt getoetst.¹² Ik heb in mijn onderzoek begrippen gebruikt die ook door Bosman e.a. in zijn labelschema gebruikt worden.¹³

4. *Het perspectief van de respondenten staat centraal*

Ik ben geïnteresseerd in de binnenwereld van de respondenten. De vragen in de interviews gaan over de betekenissen die respondenten geven, het 'emic' perspectief.¹⁴ Dat het een uniek beschreven perspectief is, blijkt uit de moeite die het kostte om de respondenten hun verhaal te laten vertellen. In literatuur is weinig terug te vinden van het perspectief waaruit de vorming van mensen ten aanzien van het Heilig Avondmaal is gebleken.

5. *Holistische of contextuele benadering*

⁹ Evers, *Kwalitatief interviewen*, 17.

¹⁰ Evers, 17.

¹¹ Evers, 18.

¹² Evers, 18.

¹³ Bosman e.a., 'Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands', 303.

¹⁴ Evers, *Kwalitatief interviewen*, 19.

Volgens Evers heeft kwalitatief onderzoek oog voor de hele context van de respondent.¹⁵ De vragen zijn gericht op de mensen die van invloed zijn, de stemmen in het leven van de respondenten. Deze contextuele benadering komt in mijn onderzoek terug middels de interviewvragen die onder andere worden gesteld naar aanleiding van het contextuele gedachtegoed van Boszormenyi-Nagy.¹⁶

6. *Onderzoekresultaten vaak in verhalende vorm*

Ik leg in mijn weergave van de resultaten zowel de nadruk op patronen als op verschillen. Ik ga in op thema's, betekenissen en perspectieven van de respondenten. Hierbij gebruik ik citaten uit de interviews.

Naast deze kenmerken wordt kwalitatief onderzoek ook gestuurd door een wetenschapsofopvatting, als uitgangspunt voor een bepaald soort vragen en de wijze waarop ze beantwoord worden.¹⁷ Mijn onderzoek sluit voor een deel aan bij de gefundeerde theoriebenadering, waarbij vanuit verzameld onderzoeksmateriaal, zoals uitgetypte interviewteksten geprobeerd wordt tot een theorie te komen. Dit proces herhaalt zich tot een bepaald punt van verzadiging (saturatie).¹⁸ Helen Cameron e.a. geven aan wat het probleem kan zijn bij theologisch onderzoek in de praktijk.¹⁹ De weerstand tegen religie is hardnekkiger dan die tegen geloof of spiritualiteit, volgens hen. Het imago-probleem van theologie is groot. We hebben te maken met een anti-theologische cultuur. Kwalitatief onderzoek doen binnen theologie is daarom niet zomaar mogelijk. Om niet in de strijd tussen wetenschap en religie te blijven hangen is het goed om te zien dat de christelijk theologische traditie diep verbonden is met de menselijke ervaring. Praktische theologie stijgt niet uit boven de cultuur, maar maakt er onderdeel van uit. Praktische theologie is bovendien interactief met de cultuur. Cameron e.a. hebben een manier gevonden om praktisch onderzoek binnen de theologie toch mogelijk te maken. Hierbij gebruiken ze de TAR, Theological Action Research. Binnen deze methode wordt gebruikt gemaakt van de 'four voices of Theology'.²⁰ Ten eerste de *operant voice* (operante stem), ten tweede de *espoused voice* (aangehangen stem), ten derde de *formal voice* (formele stem) en ten vierde de *normative voice* (normatieve stem). De operante stem omschrijft wat er gebeurt in de praktijk; de aangehangen stem hoe gewone kerkleden denken over een bepaalde praktijk; de formele stem de mening van de theologen; en de normatieve stem hoe de betreffende praktijk wordt omschreven in documenten met normatieve status (bijv. kerkorde, liturgische formulieren en belijdenissen). De nadruk in mijn onderzoek ligt op de aangehangen stem. Dit is ook de hoofdvraag van mijn thesis, namelijk de vraag, wat belijdende leden ervaren als vormende aspecten t.a.v. deelname aan het Heilig Avondmaal. De operante stem klinkt in de beschrijving van de praktijk in de gemeente waar respondenten mee te maken hebben. In hoofdstuk 3 klinkt de formele stem van de vorming binnen het gezin. In hoofdstuk 4 klinkt de formele stem over de gang van de gang van zaken in de praktijk van het Heilig Avondmaal in een Gereformeerde Bondsgemeente binnen de PKN, naar aanleiding van literatuuronderzoek. De aangehangen stem in hoofdstuk 5, 6 en 7 verwoordt de beleving van het Heilig Avondmaal en de vorming binnen gemeente en gezin. Voor de normatieve stem gebruik ik de belijdenisgeschriften, de zogenaamde Drie formulieren van Enigheid en het liturgische

¹⁵ Evers, 19.

¹⁶ Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*.

¹⁷ Evers, *Kwalitatief interviewen*, 19.

¹⁸ Baarda, *Basisboek kwalitatief onderzoek*, 65.

¹⁹ Cameron e.a., *Talking about God in Practice*, 9.

²⁰ Cameron e.a., 54.

Avondmaal formulier. In hoofdstuk 8 breng ik de verschillende stemmen met elkaar in gesprek. In hoofdstuk 9 zijn mogelijke lessen geformuleerd die uit deze conversatie volgen.

2.2 Deelvraag 1 en 2; Literatuuronderzoek

Voor het literatuuronderzoek is gebruik gemaakt van literatuur uit verschillende invalshoeken. Als eerste de theologische invalshoek, waarbij literatuur gebruikt is die gaat over theologische en ervaringsgerichte inzichten rondom de viering van het Heilig Avondmaal binnen bevindelijk-gereformeerde kringen. Daarnaast de invalshoek van vorming en geloofsopvoeding, waarbij gezocht is naar literatuur rondom christelijke praktijken. Als laatste de invalshoek van de contextuele benadering, waarbij voornamelijk gebruik gemaakt is van literatuur vanuit het contextueel pastoraat.

Er is ook gebruik gemaakt van Google Scholar en Atla. Daarnaast heb ik de bibliografieën gebruikt van dissertaties uit bovenstaande invalshoeken, zoals de dissertaties van Jasper Bosman²¹, Aat van Rhijn & Hanneke Meulink²² en Anne-Marije de Bruin – Wassinkmaat²³.

2.3 Deelvraag 3, 4 en 5 Expertinterview en diepte-interviews

Voor de deelvragen 3, 4 en 5 maak ik gebruik van diepte-interviews. Hiervoor maak ik een leidraad vanuit de thema's die zich aandienen in de literatuur.

Voordat ik de diepte-interviews afnam heb ik een expertinterview gehouden met twee experts vanuit de verschillende invalshoeken. De eerste is dr. Jasper Bosman, schrijver van de dissertatie 'Celebrating the Lord's supper'.²⁴ Via een teams-gesprek heb ik met hem gesproken over de items die ik wilde voorleggen aan belijdende leden, middels een voorlopige leidraad. Naar aanleiding van dit gesprek heb ik een definitieve leidraad gemaakt voor de interviews (zie bijlage 3). Deze leidraad heb ik ter controle naar mijn thesisbegeleider gestuurd en ook voorgelegd aan theoloog en contextueel therapeut dr. Hanneke Meulink. Zij promoveerde op contextuele therapie²⁵ en schreef het boek over contextueel pastoraat, 'De onvermoede derde'.²⁶ Omdat ik als contextueel therapeut ook de contextuele factoren laat meeklinken in mijn vragen wilde ik die graag aan haar voorleggen. Zij vond vooral de vragen als 'Wie wordt er getroffen door jouw avondmaalsgang?' van toepassing. Ook suggereerde zij om respondenten te zoeken uit een geheel andere kerkelijke context. Ik heb hier, zoals te lezen in onderstaand verslag, geen gebruik van gemaakt omdat het werven van respondenten uit één gemeente voldoende bleek.

2.4 De diepte-interviews

2.4.1 Half-gestructureerde interviews

Voor de diepte-interviews heb ik gebruik gemaakt van de ontworpen leidraad naar aanleiding van de expertinterviews. Het zijn daardoor half-gestructureerde interviews.²⁷ Volgens Baarda liggen hierbij niet alleen de onderwerpen, maar ook de belangrijkste vragen vast.²⁸ De 'doorvragen' liggen meestal niet vast.

²¹ Bosman e.a., 'Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands'.

²² Rhijn en Meulink-Korf, *De context en de ander*.

²³ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 'Finding one's own way : exploring the religious identity development of emerging adults raised in strictly Reformed contexts in the Netherlands'.

²⁴ Bosman e.a., 'Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands'.

²⁵ Rhijn en Meulink-Korf, *De context en de ander*.

²⁶ Meulink-Korf en Rhijn, *De onvermoede derde*.

²⁷ Clark e.a., *Bryman's social research methods*, 425.

²⁸ Baarda, *Basisboek kwalitatief onderzoek*, 150.

2.4.2 Werving van respondenten

Door middel van interviews wil ik de stemmen van belijdende leden verkennen. Hierbij wil ik specifiek kijken naar de invloed van gezin en kerkelijke gemeente op hun keuze om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal. De keuze voor respondenten hangt volgens Baarda helemaal samen met het doel van het onderzoek²⁹. In dit onderzoek gaat het om vormende aspecten rondom deelname aan het Heilig Avondmaal. Om antwoord te krijgen op deze vragen wil ik interviews houden met belijdende leden, die maximaal drie jaar geleden belijdenis hebben gedaan. Deze groep heb ik gekozen omdat hun keuze om aan het Heilig Avondmaal deel te nemen, maximaal sinds drie jaar actueel is. De PKN-gemeente waar de respondenten vandaan komen, behoort tot de Gereformeerde Bond, een stroming binnen de PKN die zich kenmerkt door een bevindelijke invalshoek. Ik koos voor deze kerk, omdat ik zelf lid ben van de PKN, Gereformeerde Bond, en mijn vragen ook ontstaan zijn binnen de context van deze gemeente.

Ik wilde beginnen met een focusgroep van gemeenteleden binnen de PKN die in 2022 belijdenis hebben gedaan. Volgens Cameron gaat het bij focusgroepen om luisteren naar de ervaringen van mensen die vanuit een gezamenlijk karakteristieke eigenschap (in mijn onderzoek dus recente belijdenis van het geloof) samenkomen rondom een onderwerp (in mijn onderzoek de viering van het Heilig Avondmaal).³⁰ Hiervoor wilde ik twee gemeenten kiezen, en twee focusgroepen de bovenstaande vragen voorleggen.

Bij het werven van respondenten ben ik begonnen bij mijn eigen gemeente, een PKN-gemeente die zich rekent tot de Gereformeerde Bond. Bij het uitzetten van de vraag of belijdende leden mee wilden doen aan het onderzoek heb ik de dominee benaderd. Hij heeft mij de e-mailadressen verstrekt van de belijdenisgroepen 2021, 2022 en 2023. Ik heb deze groepen een brief geschreven (zie bijlage 1) en kreeg dezelfde week enkele reacties. In alle reacties was de strekking van het antwoord: *'Ik wil wel meedoen maar mijn verhaal niet in een groep vertellen'*. Sommigen wilden helemaal niet meedoen. Vervolgens heb ik degenen die nog niet gereageerd hadden na een week nog persoonlijk gevraagd of ze wilden reageren op de mail. Daarop kreeg ik nog enkele reacties. Ook deze waren tweërlei: sommigen wilden niet meedoen, anderen wel maar niet in een groep.

Voor de tweede focusgroep wilde ik een andere gemeente kiezen, binnen de PKN, ook binnen de Gereformeerde Bond. Ik heb een buurgemeente benaderd, waarbij ik van deze dominee ook de e-mailadressen kreeg van de belijdenisgroepen. Ik heb dezelfde brief gestuurd naar 27 belijdende leden, waarbij ik 1 reactie kreeg. Deze was kort met de mededeling: *'Geen belangstelling'*. Vervolgens heb ik een herinnering gestuurd waarna ik geen reactie meer kreeg.

Omdat ik in de eerste gemeente inmiddels toezeggingen had van vijf belijdende leden om mee te werken door middel van een persoonlijk interview, besloot ik mijn concept te veranderen. Omdat ik graag wil weten wat de vormende aspecten zijn binnen gezin en gemeente besloot ik gebruik te maken van het concept 'afgeleide respondenten'.³¹ Ik stelde deze vijf belijdende leden voor om een persoonlijk interview te houden, waarbij ik graag ook (één van) hun ouders zou interviewen. Van de vijf dames die ik inmiddels bereid had gevonden, waren er drie die hun moeder mee wilden nemen. De vierde was bereid samen met haar man te komen. Zo had ik negen respondenten. De reden dat ik ouders erbij wilde vragen, was dat ik benieuwd ben wat een andere generatie kan toevoegen t.a.v. mijn onderzoeksvraag, aangezien zij mede verantwoordelijk zijn voor de vorming van hun kinderen en ook zelf gevormd zijn door ouders. Hiermee wilde ik meer recht doen aan het intergenerationele aspect van dit onderzoek.

Ik ben niet meer op zoek gegaan naar een andere gemeente om mee te doen, aangezien ik inmiddels negen respondenten had in een andere samenstelling dan oorspronkelijk de bedoeling was.

Ik had inmiddels contact gezocht met mijn thesisbegeleider, dr. J. van 't Spijker. De vraag

²⁹ Baarda, 85.

³⁰ Cameron en Duce, *Researching Practice in Ministry and Mission*, 109.

³¹ Baarda, *Basisboek kwalitatief onderzoek*, 89.

of ik op deze manier mijn onderzoek mocht vervolgen heeft hij overlegd met dr. A. de Muynck en ik kreeg toestemming om met deze respondenten te gaan werken. Een aantal bezwaren werden besproken: Zij vroegen mij nadrukkelijk toestemming te vragen aan de dochters of hun moeders mee mochten komen. Dat had ik inmiddels gedaan. Daarnaast vonden ze het aantal respondenten goed. Helaas heeft op het laatste moment de man van één van de respondenten afgezegd, waardoor ik één respondent minder had dan gepland. Volgens Cameron is het ook te verwachten in een onderzoek dat respondenten op het laatste moment niet kunnen.³² In overleg met mijn thesisbegeleider is afgesproken het hierbij te houden, mits de rijkdom van de interviews gewaarborgd kon worden. Ik heb in de vraagstelling hiermee rekening gehouden. Als contextueel therapeut ben ik ook gewend om door te vragen naar redenen, emoties en achtergronden.

2.4.3 Achtergrond van respondenten

Respondenten zijn benaderd via een mail (zie bijlage 1). De mailadressen die ik kreeg waren van belijdeniscatechisanten uit de volgende jaren:

Jaargroep	Aantal benaderd	Positieve reactie	Negatieve reactie	Geen reactie	Percentage respons	Percentage deelname	Afgeleide deelname (ouder)
2021	8	1	2	5	37,5	12,5	1
2022	7	2	0	5	28	28	1
2023	9	2	3	4	55	22	1

De respondenten zijn vrij evenwichtig verdeeld over de jaargroepen. Uit elke jaargroep kwam een jongere met 1 ouder. Uit jaargroep 2022 en jaargroep 2023 kwamen 2 respondenten alleen. De kerkelijke achtergrond van de jongeren en ouders is als volgt:

Jaargroep	PKN geboren, PKN gebleven	Hervormd geboren, PKN geworden	Hervormd geboren, via Ger.Gem. naar PKN	CGK geboren, Hervormd geworden, nu PKN	Ger.Gem geboren, PKN geworden.	Ger.Gem. in Ned. geboren, PKN geworden	Belijdenis in PKN gedaan	Belijdenis elders gedaan
2021	1	1(ouder)					2	1 (ouder)
2022	1		1(ouder)		1		2	1 (ouder)
2023	1			1(ouder)		1	2	1 (ouder)

PKN= Protestantse Kerk Nederland, ontstaan in 2004

Hervormd= Hervormde Kerk (Gereformeerde Bond) van voor 2004

Ger.Gem. = Gereformeerde Gemeenten

Ger. Gem. in Ned. = Gereformeerde Gemeenten in Nederland

CGK = Christelijk Gereformeerde Kerken

³² Cameron en Duce, *Researching Practice in Ministry and Mission*, 23.

2.5 Informed consent

Bij de werving van de respondenten is de anonimiteit tevoren uitgelegd. Ook hebben alle respondenten een formulier van informed consent ontvangen (zie bijlage 2) en hebben zij een toestemmingsformulier ondertekend, waarin de opzet en het doel van het onderzoek is uitgelegd. De toestemmingsformulieren zijn te vinden in het op te vragen bronnenboek. Daarbij is ook verteld dat het bronnenboek, met de transcripties van de interviews, alleen gelezen wordt door de beoordelaars en een medestudent.

2.6 Verloop van het onderzoek

Half oktober 2023 heeft het expertinterview plaatsgevonden met Jasper Bosman. Op grond van dit gesprek heb ik de leidraad voor de interviews gemaakt. Deze heb ik half november besproken met dr. Hanneke Meulink. Eind november heb ik een eerste interview gehouden. Toen dit interview bleek te voldoen aan de verwachtingen, heb ik de andere interviews gehouden tussen begin december en half maart. De gesprekken vonden bij mij thuis plaats.

2.7 Data-analyse

De interviews heb ik getranscribeerd via geluidsopname en opname via Teams. Vervolgens heb ik zelf als onderzoeker de kernlabels vastgesteld. Ik deed dit door eerst open codes te gebruiken en daarna axiaal te coderen. In het bronnenboek zijn de schema's toegevoegd met de kernlabels en de uitgewerkte labelschema's na het axiaal coderen. Ik heb de labels vastgesteld, gebruik makend van vaak voorkomende woorden en belangrijke kernnoties uit de literatuur. Hierbij heb ik me naast eigen keuzes, laten inspireren door het labelschema van Jasper Bosman in zijn dissertatie 'Celebrating the Lord's supper'.

De hoofdlabels:

1. Situatie gezin van herkomst
2. Invloed beeldvorming gezin van herkomst op deelname aan het Heilig Avondmaal
3. Invloed beeldvorming gemeente, onderwijs op deelname aan het Heilig Avondmaal
4. Gevormd beeld van Heilig Avondmaal
5. Helpende factoren om aan het Heilig Avondmaal deel te nemen
6. Belemmerende factoren om aan het Heilig Avondmaal deel te nemen
7. Gevolgen van deelname aan het Heilig Avondmaal
8. Wensen/verlangens t.a.v. het Heilig Avondmaal

2.8 Validiteit

Om valide te onderzoeken is het van belang triangulatie toe te passen.³³ Hierbij dient gebruik gemaakt te worden van diverse onderzoeksmethoden. Ik heb dat gedaan door eerst een expertinterview te houden, waarbij ik met deze experts de leidraad voor de interviews heb vastgelegd. De beschrijving van de resultaten heb ik voorgelegd aan de dominee, die ook belijdeniscatechese heeft gegeven. De onderzoeksvragen zijn beantwoord door middel van literatuur uit diverse invalshoeken en diepte-interviews. Daarnaast is meegelezen door een contextueel opgeleide dominee en een medestudent.

2.9 Betrouwbaarheid

De interviewleidraad is gecheckt door twee experts. Daarnaast heb ik de uitkomst van de interviewresultaten besproken met de dominee van de gemeente. Ik heb me laten corrigeren door meelezers, die vragen stelden bij de verwerkte gegevens en de literatuur.

³³ Clark e.a., *Bryman's social research methods*, 364.

Ik ben me bewust dat ik hierin zelf een onderdeel ben van deze gemeente. Voordeel kan zijn dat er al een bepaald vertrouwen is, waardoor de respons mogelijk van hogere kwaliteit is. Nadeel kan zijn dat deze leden uit bepaalde loyaliteit dingen anders verwoorden omdat zij me kennen vanuit de gemeente. Dit heb ik ook besproken met de respondenten. Zij gaven aan zich vrij te voelen om te zeggen wat ze wilden zeggen.

De data zijn verzameld binnen een specifieke gemeente, binnen een aantal jaar belijdeniscatechese. Niet-belijdende leden zijn niet benaderd. Het onderzoek geeft alleen stem aan belijdende leden binnen deze gemeente. Door de stemmen in gesprek te brengen met elkaar, zullen mogelijke lessen verwoord kunnen worden. Deze staan beschreven in hoofdstuk 9.

Hoofdstuk 3 Avondmaalspraktijk

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bespreekt de literatuur over de viering van het Heilig Avondmaal binnen de Gereformeerde Bond, een stroming binnen de PKN. Er wordt ingegaan op de bevindelijke traditie, de praktische viering van het Heilig Avondmaal, en de redenen waarom sommige gelovigen deelname vermijden. Verschillende theologen hebben bijgedragen aan het begrip van deze praktijk en benadrukken het belang van zelfonderzoek, schuldbelijdenis en een oprecht geloof.

3.2 Bevindelijk gereformeerden

De PKN-gemeente waar de respondenten vandaan komen, rekent zich tot de Gereformeerde Bond. In het meerstromenland van de Gereformeerde Bond laten zich drie stromingen onderscheiden. Ze zijn ook in de prediking te herkennen, analyseert ds. H.J. Lam in de *Waarheidsvriend*, het landelijke kerkblad van de Gereformeerde Bond.³⁴ Het kuyperianisme, wat zich kenmerkt door grote inzet, het verbondsmatige wat bewaart bij de katholiciteit van de kerk en een milde toon aanslaat en het bevindelijke waarbij alles ten diepste draait om God en de ziel. Omdat de respondenten uit een gemeente komen waarbij vooral de bevindelijke stroom wordt vertegenwoordigd, is deze stroming het uitgangspunt in dit onderzoek.

Fred van Lieburg schrijft in zijn opstellen over de bevindelijke traditie dat één van de dragende elementen van het bevindelijk gereformeerde geloof de wedergeboorte of de bekering.³⁵ Wil een mens zeker zijn van zijn eeuwig heil, dan moet er een goddelijk wonder plaatsvinden. Zwemer schrijft in zijn boek over de bevindelijk gereformeerden dat de praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal nogal verschillend is in gemeenten. Het verschil gaat volgens hem onder andere terug op *‘de verschillende manieren waarop dominees bekering in hun preken afschilderen en de rol die zij daarbij aan de uitverkiezing toekennen*.³⁶ De plaats van het Heilig Avondmaal ligt uitdrukkelijk ná de bekering. In deze kring is het Heilig Avondmaal een zeer belangrijk onderdeel van een speciaal daarvoor aangewezen eredienst, waarbij een nadruk ligt op zelfonderzoek, belijdenis van zonden en een persoonlijk geloof in Jezus Christus.

3.3 Avondmaalspraktijk

Het Heilig Avondmaal wordt binnen de Gereformeerde Bond vier keer per jaar gevierd, waarbij vooraf een week van voorbereiding op het Heilig Avondmaal wordt gehouden.³⁷ Hierbij wordt ook het formulier ter voorbereiding op de viering gelezen, het zogenaamde Avondmaal formulier. Dit liturgisch geschrift wordt in elke gereformeerde kerk gebruikt. In dezelfde week wordt in veel gemeenten binnen de Gereformeerde Bond een voorbereidingssamenkomst gehouden. Dat behelst vaak een bezinning, soms gevolgd door gesprekken in groepjes of een beantwoording van schriftelijke vragen. Jonge lidmaten die voor het eerst toegang hebben tot het Heilig Avondmaal, na aflegging van de openbare belijdenis, worden soms een keer extra bij elkaar geroepen om met elkaar voor te bereiden op de eerste keer deelname aan het Heilig Avondmaal.

Voordat men deelneemt aan het Heilig Avondmaal, wordt men aangespoord tot zelfonderzoek en een goed verstaan van wat het Heilig Avondmaal eigenlijk is.³⁸ Het openbare karakter van de avondmaalsdienst, betekent niet dat alle kerkgangers deelnemen. Voor de

³⁴ <https://gereformeerdebond.nl/de-waarheidsvriend/artikelen/meerstromenland-in-gb-prediking/>

³⁵ Lieburg, *Refogeschiedenis in perspectief*, 93.

³⁶ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 98. Zwemer, 98.

³⁷ Velden, Aa, en Bie, *Als wij samenkomen*, 56.

³⁸ Velden, Aa, en Bie, 58.

toegang tot het Avondmaal is het in de gereformeerde traditie vereist belijdend lidmaat te zijn door openbare geloofsbelijdenis. Dit toont aan dat zij de geloofsleer begrijpen en onderschrijven. Een reden, waarom het vroegtijdig bekend wordt gemaakt is vanwege de kerkelijke tucht. Openbare zonde of een levenswandel die tegen de Bijbelse leer ingaat, kan reden zijn om deelname aan het Heilig Avondmaal te weigeren.³⁹ Hierbij functioneert in de week voorafgaande aan de viering van het Heilig Avondmaal het zogeheten ‘Censura Morum’, waarbij gemeenteleden bij een ouderling kunnen aangeven dat er bezwaren liggen om het Heilig Avondmaal te vieren, hetzij door de persoon zelf of door iemand met wie de aangevende persoon een conflict of ander issue heeft.

Als er geen belemmeringen zijn, kan de gemeente Avondmaal vieren, wat zittend aan een tafel gebeurt in de gereformeerde traditie. In de Gereformeerde Bond is niet gekozen voor het doorgeven in de banken. De gang naar de tafel is iets van het openbaar belijden en antwoord geven op de uitnodiging.⁴⁰ Aan de tafel spreek de dienaar de woorden uit 1 Korinthe 11 uit: *‘Het brood dat wij breken, is de gemeenschap aan het lichaam van Christus’*. Hierbij breekt hij het brood zichtbaar voor de avondmaalgangers. Het brood wordt doorgegeven en daarna de wijn met de woorden: *‘De beker der dankzegging, die wij dankzeggende drinken, is de gemeenschap met het bloed van Christus’*⁴¹. De dienst wordt afgesloten met de dankzegging, gebed en voorbede uit het formulier. In de Gereformeerde Bond wordt de avonddienst vaak gebruikt als dienst van dankzeggen en nabetrachting.

3.4 Voor wie is het Avondmaal?

De Gereformeerde Bond binnen de PKN weet zich verbonden met de Reformatie en de Nadere Reformatie.⁴² Op de vraag voor wie het Avondmaal is, stelt Calvijn in zijn traktaat over het Heilig Avondmaal: *‘Wanneer wij uit vrees voor God in ons een sterke afkeer voelen voor en haat ervaren tegen alle zonden, en een verlangen om door goed te leven onze Heer te behagen, dan kunnen wij deelnemen aan het Avondmaal, ondanks de resten van zwakheid die wij nog in ons vlees meedragen’*.⁴³ Hij vindt dat sommigen zich te gemakkelijk beroepen op hun onwaardigheid en roept hen op te vechten tegen de hindernissen van de duivel, om niet van alle genadegaven te worden uitgesloten.⁴⁴ Daarnaast ziet hij mensen die niet aangaan vanwege het gedrag van anderen, of vanwege gebrek aan motivatie. Calvijn reageert hierop bijna laconiek: *‘We laten een medicijn ook niet staan als we ziek zijn. De zwakheid van het geloof, die wij in ons hart voelen, en de onvolkomenheid in ons leven moeten ons juist aanmoedigen om naar het avondmaal te komen, omdat het een buitengewoon middel is om ze te verbeteren’*.⁴⁵ Dr. Lekkerkerker stelt dat binnen de Nadere Reformatie er toenemende aandacht was voor leerheiligheid in de prediking en een hervorming van het godsdienstig en zedelijk leven in kerk en staat.⁴⁶ Kenmerkend voor de bevindelijke stroming binnen het Gereformeerd Protestantisme (aangeduid als Nadere Reformatie of als de ‘bevindelijken’) is o.a. een reflecteren over de geestelijke staat van een christen als noodzakelijke voorwaarde voor de deelname aan het Heilig Avondmaal.⁴⁷ De grote nadruk op de geestelijke staat van een christen leidde soms tot opvallende problemen. Van Lodenstein, predikant in Utrecht en onder invloed van Jean de Labadie, wilde ontheffing van de

³⁹ Velden, Aa, en Bie, 58.

⁴⁰ Velden, Aa, en Bie, 68.

⁴¹ Velden, Aa, en Bie, 69.

⁴² <https://gereformeerdebond.nl/de-waarheidsvriend/artikelen/meerstromenland-in-gb-prediking/>

⁴³ Calvijn, *Eén met Christus*, 69.

⁴⁴ Calvijn, 73. Calvijn, 73.

⁴⁵ Calvijn, *Eén met Christus*, 76. Calvijn, 76.

⁴⁶ Prof. dr. A.F.N. Lekkerkerker, *De tafel des Heren*, 116.

⁴⁷ Prof. dr. A.F.N. Lekkerkerker, 117.

bediening van het avondmaal, omdat hij te weinig zuiverheid onder de avondmaalgangers meende aan te treffen.⁴⁸

Dr. C. Graafland betoogt dat het in het begin van de 20e eeuw om dezelfde kwestie ging.⁴⁹ Een hernieuwde belangstelling voor het Avondmaal, aangewakkerd door A. Kuyper, bleek nog geheel beheerst door de Nadere Reformatie. Een nieuw probleem wat speelde, was hoe de verhouding tussen belijdenis en avondmaal gezien moest worden. Hierin zijn grofweg twee stromingen te zien in tal van publicaties met allemaal dezelfde vraag: 'Mag ik ten Avondmaal gaan?' Dit is ook de titel van het boekje wat prof. G. Wisse hierover schreef. In publicaties als die van Wisse gaat het vooral om de (geloofs) kwaliteit van de avondmaalgangers en is geen aandacht voor de positieve betekenis van het belijdenis doen.⁵⁰ De verbondenheid van belijdenis en avondmaal wordt niet benoemd. Een andere categorie boekjes richt zich meer op het heil in Christus dat aan het avondmaal wordt ontvangen.⁵¹ Binnen deze categorie schreef dr. Van Brummelen, een toonaangevend theoloog binnen de Gereformeerde Bond, in een referaat 'Belijdenis en Heilig Avondmaal', dat de belijdenis van de kerk een weergave van de Heilige Schrift is in hoofdzaken.⁵² Ten aanzien van het Heilig Avondmaal heeft deze drie functies heeft, namelijk: 1. Als weg tot het avondmaal. De kerk voedt haar jonge leden op tot het gebruik van het avondmaal, door middel van haar belijdenis. 2. Als toetssteen rondom het avondmaal. De belijdenis begeleidt de leden van de kerk hun leven lang, om wanbegrippen, overschatting en onderschatting aangaande het avondmaal terecht te wijzen. 3. Als gemeenschap in het avondmaal. Ze is het akkoord van gemeenschap en de norm van het samenstemmen in kennis van ellende, verlossing en dankbaarheid.⁵³ Zijn pleidooi voor het goede gebruik van het Heilig Avondmaal lijkt een reactie te zijn op de stroming die zich vooral richt op de geloofskwaliteit van de christen. Graafland stelt dat de scheiding tussen deze stromingen niet al te strak moet worden gezien.⁵⁴ Bij de meer subjectieve stroming ziet hij vaak een uiterst milde pastorale benadering van de reële geloofsvragen. Bij de tweede stroming ziet hij dat doorgaans duidelijk naar voren komt, dat alleen in een oprecht geloof het avondmaal vruchtbaar kan worden gevierd. Toch lijkt hierin een accentverschil te zijn, waarbij de belijdenis bij de tweede stroming een leidende functie heeft.

3.5 Belijdenis en Avondmaal

De inhoud van deze belijdenis van de kerk is te vinden in de belijdenisgeschriften, te weten de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Geloofsblijdenis en de Dordtse Leerregels. Wat betreft de leer van het Heilig Avondmaal zijn daar verschillende kerngedachten in te vinden. De Heidelbergse Catechismus⁵⁵ stelt in zondag 28 vraag en antwoord 75, dat de gelovigen verzekerd wordt dat, zo zeker als brood en wijn gemaakt worden, Christus zo zeker voor hen geofferd is en net zo zeker de ziel wordt gevoed tot het eeuwige leven. In vraag en antwoord 76 wordt de gemeenschap met Christus uitgelegd. De Catechismus stelt daarin dat Christus en zijn gelovigen door de Heilige Geest één zijn en zo ook Zijn vergeving en het eeuwige leven deelachtig. In zondag 29 wordt ingegaan op de vraag hoe brood en wijn het lichaam van Christus betekenen en zondag 30 stelt vast dat het Heilig Avondmaal wezenlijk verschilt van de mis en voor diegene is ingesteld die hun vertrouwen op Christus stellen. De onbekeerlijken moeten

⁴⁸ Prof. dr. A.F.N. Lekkerkerker, 121.

⁴⁹ Spijker en Brienen, *Bij brood en beker*, 332.

⁵⁰ Spijker en Brienen, 332.

⁵¹ Spijker en Brienen, 332.

⁵² Brummelen en Kloosterman, *Stilte van het hart*, 201.

⁵³ Brummelen en Kloosterman, 204.

⁵⁴ Spijker en Brienen, *Bij brood en beker*, 333.

⁵⁵ Jongbloed (2010). *Herziene Statenvertaling met Heidelbergse Catechismus*.

geweerd worden tot zij hun leven beteren.

De Nederlandse Geloofsbelijdenis⁵⁶ stelt in artikel 35 dat het Heilig Avondmaal bedoeld is voor degenen die wedergeboren zijn. Zij hebben een lichamelijk en een geestelijk leven. Voor het lichamelijke leven is het dagelijks brood, voor het geestelijk leven is het Geestelijk Brood, dat is Jezus Christus, bedoeld en dat alleen voor de uitverkorenen, toegeëigend door het geloof in de geest. Zoals het brood gegeten wordt, zo waarachtig ontvangen de gelovigen het ware lichaam en bloed van Christus, door de werking van de Heilige Geest. Aan deze geestelijke tafel geeft Christus zichzelf en al Zijn goederen, tot voedsel, kracht en vertroosting, zo betoogt Guido de Brés in dit formulier.

De Dordtse leerregels besteden weinig woorden aan de viering van het Heilig Avondmaal. Zij stelt alleen dat Christus het nieuwe verbond heeft bevestigd, waardoor God Zijn uitverkorenen geloof geeft en hen reinigt. Er is een verwijstekst opgenomen naar de instellingswoorden van het Heilig Avondmaal.⁵⁷

Het Avondmaal formulier heeft veel overeenstemming met de Heidelbergse Catechismus, waar Kaspar Olevianus, medeschrijver van beide geschriften een groot aandeel in had. Dr. Van der Velden stelt dat het er in schema als volgt uitziet:⁵⁸ Woorden van inzetting (1 Kor. 11:23-29) / Zelfonderzoek / Genadeverkondiging en terugwijzing van de onboetvaardigen/ Gedachtenis van Christus / Onderwijzing (toe-eigening) over de inzetting / Geloofsbelijdenis/ Toebereiding van de tafel/ Nodiging: verheft de harten/ Uitdeling en communie/ Dankzegging. Uit deze opbouw blijkt het reformatorische karakter van het formulier, stelt Van der Velden. De inzetting met het Woord is het constituerende element bij uitstek. De mens wordt genormeerd naar het Woord en de kerk moet het Woord zichtbaar maken in de sacramenten die God geschonken heeft.⁵⁹ Ook de noodzaak van zelfonderzoek komt voort uit het Woord van God, net als de overige gedeelten van het formulier. Het sluit af met de lof uit Psalm 103. Het doel van het formulier is het rechte gebruik van het Heilig Avondmaal. Van der Velden stelt dat het gaat om een geloofsoefening.⁶⁰ Het is de bedoeling van de opstellers van het formulier dat de gemeente zich toe-eigent wat haar in Christus is geschonken. De gehele gemeente wordt aangesproken, de taal is inclusief. Daarnaast is de toon pastoraal, gericht op versterking van de verslagen mens.⁶¹

3.6 Avondmaalsmijding

Dr. K. Exalto betoogt dat de inhoud van de belijdenisgeschriften geen reden is tot avondmaalsmijding.⁶² Hij stelt dat het uitgangspunt moet zijn dat het Avondmaal er alleen voor de gelovigen is. Naar aanleiding van de Heidelbergse Catechismus en de vermaning uit het Avondmaal formulier, dat *'allen die besmet zijn met zulke ergerlijke zonden zich van de tafel des Heeren moeten onthouden'* benadrukt hij dat dit gaat over allen die een leven leiden dat ergernis geeft in de gemeente. Het uitgangspunt moet zijn dat diegenen zich bekeren en de uitsluiting van het Avondmaal is hiermee een open deur.⁶³ Daarnaast stelt Exalto bij de frase bij Heidelbergse Catechismus vraag en antwoord 81⁶⁴, dat het gaat over geveinsden in de gemeente, die geen

⁵⁶ <https://www.nederlandse-geloofsbelijdenis.nl/artikel-35>

⁵⁷ <https://www.dordtse-leerregels.nl/hoofdstuk-2/paragraaf-8>

⁵⁸ Velden, Aa, en Bie, *Als wij samenkomen*, 61.

⁵⁹ Velden, Aa, en Bie, 61.

⁶⁰ Velden, Aa, en Bie, 64.

⁶¹ Velden, Aa, en Bie, 65.

⁶² Exalto, *Het avondmaal in de praktijk*, 22. Exalto, 22.

⁶³ Exalto, *Het avondmaal in de praktijk*, 23.

⁶⁴ Heidelbergse Catechismus, vraag en antwoord 81: Maar de hypocrieten en die zich niet met een waar hart tot God bekeren, die eten en drinken zichzelf een oordeel. In: Jongbloed (2010). *Herziene Statenvertaling met Heidelbergse Catechismus*.

afstand willen doen van onwaarachtigheid.⁶⁵ Zij eten en drinken zichzelf ‘een’ oordeel, niet ‘het’ oordeel, stelt Exalto. Wat dat oordeel is, staat er niet bij. ‘*Veel schuchtere gemeenteleden hebben er aanleiding in gevonden om zich van het avondmaal te onthouden. Ten onrechte*’.⁶⁶

Dr. J. Bosman schrijft in zijn dissertatie ‘*Celebrating the Lord’s supper*’,⁶⁷ een onderzoek naar de viering van het Heilig Avondmaal onder gereformeerden in Nederland, over de gevoelens die mensen kunnen hebben voordat ze aan het Heilig Avondmaal deelnemen. Zijn dissertatie laat zien welke waarde de respondenten hechten aan het vieren van het Heilig Avondmaal. Hij stelt dat respondenten vooral de nadruk leggen op het Avondmaal als gemeenschap met elkaar, de betekenis van genade en vergeving, de waarde van gedenken. De gevoelens die respondenten noemden waren spanningen tijdens het vieren, het verlangen om bewust te vieren en de vrees om het avondmaal op een al te rationele manier te vieren.⁶⁸ Bosman sprak met een aantal deelnemers over hun mijding van het Heilig Avondmaal in het heden of verleden.⁶⁹ Zijn onderzoek laat zien dat mensen die deelnemen binnen kerken met bevindelijke prediking vaak hun schroom moeten overwinnen om aan te gaan. Sommige gemeenteleden vermijden het Avondmaal vanwege gevoelens van onwaardigheid of angst om het sacrament onwaardig te gebruiken. Ze vrezen de geestelijke gevolgen van deelname zonder voldoende zelfonderzoek of berouw. Individuele twijfels over geloof en persoonlijke zonde kunnen mensen weerhouden van deelname. Deze twijfels zijn vaak verbonden aan de persoonlijke interpretatie van Bijbelse leerstellingen en de ernst waarmee men de sacramenten benadert.⁷⁰

Dr. A. Van Brummelen bespreekt verschillende aspecten van het Heilig Avondmaal, inclusief de oorzaken en gevolgen van avondmaalsmijding.⁷¹ Een belangrijke reden voor avondmaalsmijding is schuldgevoel en onzekerheid over de eigen staat van genade. Veel gelovigen voelen zich vanwege de hoge eisen die ze aan zichzelf stellen niet waardig genoeg om deel te nemen aan het Avondmaal. Ze vrezen dat hun geloof niet oprecht of diep genoeg is. Gelovigen zijn bang dat ze het Avondmaal onwaardig zouden eten en drinken, wat volgens 1 Korintiërs 11:27-29 ernstige geestelijke gevolgen zou hebben.⁷² Dit bevestigt Van Beelen in zijn onderzoek naar ambt en avondmaalsmijding.⁷³ Hij beschrijft hoe de exegese van 1 Korinthe 11 altijd weer opduikt als het gaat om vragen rondom deelname aan en schroom voor het sacrament. ‘*Wie spreekt over avondmaalsmijding, spreekt vrijwel altijd over de zelfbeproeving en de mogelijkheid om zichzelf een oordeel te eten en te drinken, zoals we in 1 Korinthe 11 kunnen lezen. De dreiging die van deze woorden uit lijkt te gaan, heeft velen de moed ontnomen aan het avondmaal deel te nemen*’.⁷⁴ Onderzoek naar deze tekst laat zien dat veel exegeten deze tekst niet zien als een drempel voor onzekere gelovigen, maar ter waarschuwing voor hen die met een hoogmoedige houding het Avondmaal gebruiken, zoals de Korinthiërs hun arme medebroeders en – zusters verachtten. Het gaat hierbij niet om de vraag of ze gerechtigd zijn aan het Heilig Avondmaal te gaan, maar om het kwade uit te zuiveren.⁷⁵ Zelfonderzoek moet gericht zijn op zó eten en drinken als met de bedoeling van deze tafel strookt.⁷⁶ De oprechtheid van die toetsing zal dan uiteraard moeten blijken in het wegdoen van wat daarmee in strijd is, in

⁶⁵ Exalto, *Het avondmaal in de praktijk*, 25.

⁶⁶ Exalto, 25.

⁶⁷ Bosman e.a., ‘*Celebrating the Lord’s Supper in the Netherlands*’.

⁶⁸ Bosman e.a., 102.

⁶⁹ Bosman e.a., 113.

⁷⁰ Bosman e.a., 155.

⁷¹ Brummelen en Kloosterman, *Stilte van het hart*, 204.

⁷² Brummelen en Kloosterman, 204.

⁷³ Beelen, *Doet dit tot mijn gedachtenis*, 148. Beelen, 148.

⁷⁴ Beelen, *Doet dit tot mijn gedachtenis*, 149. Beelen, 149.

⁷⁵ Grosheide, *Paulus’ eerste brief aan de kerk te Korinthe*, 397. Grosheide, 397.

⁷⁶ Pop, *De eerste brief van Paulus aan de Corinthiërs*, 259.

dit geval: het liefdeloze gedrag.⁷⁷

Van Brummelen wijst op de rol van prediking en onderwijs in de kerk. Hij pleit voor goede pastorale zorg en begeleiding van mensen die worstelen met avondmaalsmijding. Van Brummelen ziet daarnaast een taak voor de zielzorger aan hen die met hun avondmaalsmijding hun onbekeerlijkheid maskeren.⁷⁸ Van Brummelen onderstreept dat het Heilig Avondmaal een instelling van Christus is voor alle gelovigen en dat deelname aan het Avondmaal juist een middel tot versterking van het geloof is. Zijn oproep is indringend om avondmaalsmijding tegen te gaan door zich te richten op het Woord, waarbij hij de sacramenten Gods persoonlijke handtekening onder Zijn beloften noemt.⁷⁹ *‘Er gaat derhalve van de sacramenten een geweldige roeping uit. Het Woord roept alom rond, dat het kruis van Christus ons behoud voor God is. Het sacrament komt op ons toe met naam en toenaam.’*⁸⁰ Van Brummelen onderstreept dit met de uitleg van de catechismusvraag *‘Hoe wordt gij in het Heilig Avondmaal vermaand en verzekerd, dat gij aan de enige offerande van Christus, aan het kruis volbracht, en aan al Zijn goed gemeenschap hebt?’*⁸¹ Het woord ‘vermanen’ is volgens hem een zaak van bevel, een leer met autoriteit. Het is hartige taal, die hij liefdestaal noemt: *‘U zou evengoed kunnen lezen: Hoe wordt u vermaand en verzekerd dat u door God op het hoogst bemind en beweldadigd zijt? De opgestoken vinger van God.... Bij Doop en Avondmaal... aan u, voor u... in u... Denk erom!’*⁸² Zo moedigt hij gelovigen aan om hun angst en onzekerheid te overwinnen door zich te richten op het Woord.

3.7 Cijfers en statistieken

Toen Cornelis Graafland in 1980 schreef over het avondmaal in de 19de en 20ste eeuw, verwees hij naar een studie van D. Broeren uit 1953 waarin statistieken gepubliceerd zijn over de avondmaalsdeelname waaruit blijkt dat in vrijzinnige en orthodoxe gemeenten veel avondmaalsverzuim is.⁸³ In de classis Gouda gaat nog geen 10% van de belijdende leden aan het avondmaal, in Waddinxveen, Waarder en Bergambacht nog geen 3%. Nieuwe Tonge vormt het dieptepunt met maar 1,5%. Broeren noemt als oorzaak verkeerd-piëtistische motieven.⁸⁴ Graafland stelt dat er in de Nederlands Hervormde Kerk een positieve invloed uitging van een verhandeling van de generale synode, nadat er een uitspraak was gedaan dat bezwaren tegen ambtsdragers die niet aan het Avondmaal deelnamen, wettig waren.⁸⁵

Wallet stelt in 1982 dat de praktijk van avondmaalsmijding binnen de kerkenraden een hardnekkig gegeven is, waar Wallet met nauwkeurige documentatie tegen heeft gestreden.⁸⁶ Getallen van avondmaalgangers per gemeente zijn moeilijk te vinden. De schrijver van een post op het internetforum ‘Refoweb’,⁸⁷ zegt sinds 2008 te hebben bijgehouden hoeveel avondmaalgangers er zijn in de betreffende gemeenten (Zie bijlage 4). Hij heeft ook gegevens gebruikt uit het boek ‘Sleuteldragers’, van J. Mastenbroek.⁸⁸ In dit staatje valt op dat bij de gemeenten die genoemd worden de aantallen avondmaalgangers in Hervormde Gemeenten

⁷⁷ Oeveren, *Tekst voor tekst*, 930.

⁷⁸ Brummelen en Kloosterman, *Stilte van het hart*, 205.

⁷⁹ Brummelen en Kloosterman, 221.

⁸⁰ Brummelen en Kloosterman, 221.

⁸¹ Heidelbergse Catechismus vraag en antwoord 75

⁸² Brummelen en Kloosterman, *Stilte van het hart*, 221.

⁸³ Spijker en Brienen, *Bij brood en beker*, 334.

⁸⁴ Spijker en Brienen, 334.

⁸⁵ *‘De Deelname aan het Avondmaal, Overwegingen van de generale synode der Nederlandse Hervormde Kerk ten aanzien van de avondmaalsmijding’*, 1960. Geciteerd in Spijker en Brienen, *Bij brood en beker*, 335.

⁸⁶ Wallet, *Ambt en avondmaalsmijding*.

⁸⁷ [Refoweb | Avondmaalgangers per gemeente](#), 31-10-2014

⁸⁸ J. Mastenbroek, *Sleuteldragers, Den Hertog*

beduidend hoger ligt dan bij de (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Ned.). Overigens is aan dit staatje verder geen conclusie te verbinden, daar is het veel te willekeurig voor. Het geeft slechts een indruk van de praktijk van avondmaal vieren in reformatorische kerken in Nederland. Het geeft een beeld dat Avondmaal vieren in de reformatorische kerken zeker geen vanzelfsprekende zaak is.

Op 3 januari 2024 houdt dr. Van den Belt een lezing op de predikantencontio van de Gereformeerde Bond. Hij zou ingaan op de betekenis van het Heilig Avondmaal. Voordat hij ingaat op de inhoudelijke betekenis legt Van den Belt de vinger bij een trend die hij meent waar te nemen. Nadat hij dr. Graafland aanhaalt, die spreekt van opvallende avondmaalsmijding in de 20e eeuw, stelt v.d. Belt: *‘Maar ik wil eerst ook nog iets in uw midden neerleggen en dat is de vraag naar de waardering van de omslag van de deelname aan het avondmaal. Als er iets veranderd is in hervormd-gereformeerde kring dan is het wel dit. (...) Mijn vraag voor vanmiddag is of we nu niet in een ander uiterste terecht gekomen zijn waarbij de deelname aan het avondmaal volstrekt vanzelfsprekend is geworden. (...) Hoe voorkom je dat alles zo gewoon wordt dat het heiligheidsbesef wijkt?’*⁸⁹

3.8 Conclusie

De plaats van het Heilig Avondmaal ligt uitdrukkelijk ná de bekering in de opvatting van bevindelijk gereformeerden. In deze kring is het Heilig Avondmaal een zeer belangrijk onderdeel van een speciaal daarvoor aangewezen eredienst, waarbij een nadruk ligt op zelfonderzoek, belijdenis van zonden en een persoonlijk geloof in Jezus Christus. Voor de toegang tot het Avondmaal is het in de gereformeerde traditie vereist belijdend lidmaat te zijn door openbare geloofsbelijdenis. Van Brummelen stelt dat de geloofsbelijdenis leidend is en blijft om de gemeente op rechte wijze het Heilig Avondmaal te laten vieren. De formulieren die gebruikt worden binnen de kerk, hebben een didactische en pastorale toon, gericht op het goede gebruik van het sacrament. Bij de vraag wie er ten Avondmaal mogen gaan, zijn twee stromingen te herkennen. Bij de ene stroming het vooral om de (geloofs) kwaliteit van de avondmaalgangers en de andere richt zich meer op het heil in Christus dat aan het avondmaal wordt ontvangen. Dit heeft wortels in de Reformatie en Nadere Reformatie. Calvijn zag het Avondmaal als medicijn dat gebruikt moest worden. De Nadere Reformatie legde in toenemende mate de nadruk op de geestelijke staat van de christen. Lekkerkerker stelt dat dit tot hogere avondmaalsmijding leidde. Avondmaalsmijding blijkt een hardnekkig probleem, vooral in gemeenten met een bevindelijke signatuur, ontdekte Bosman. Een belangrijke reden voor avondmaalsmijding is schuldgevoel en onzekerheid over de eigen staat van genade. Van Brummelen pleit voor goede pastorale zorg en begeleiding van mensen die worstelen met avondmaalsmijding. Hij benadrukt het belang van bemoediging en ondersteuning door predikanten en ouderlingen, zodat gelovigen geholpen worden om met meer vrijmoedigheid en vertrouwen deel te nemen aan het Avondmaal. Dr. Van den Belt signaleert op de predikantencontio een kentering, naar mogelijk een ander uiterste van vanzelfsprekendheid in deelname aan het Heilig Avondmaal.

⁸⁹ Reformatorisch Dagblad, 3 januari 2024 <https://www.rd.nl/artikel/1047599-dr-samuel-lee-voor-predikanten-gereformeerde-bond-bidden-en-hulp-bieden-in-de-bijlmer>

Hoofdstuk 4 Vormende aspecten binnen geloofsopvoeding

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bespreekt de vormende aspecten binnen geloofsopvoeding ten aanzien van de deelname aan het Heilig Avondmaal.

4.2 Het Heilig Avondmaal als christelijke praktijk

Eenheid in praktijken

Craig Dykstra somt de christelijke praktijken op die van vitaal belang zijn in de gemeente.⁹⁰ In een lijst van veertien praktijken, onder andere samenkomst, evangelisatie, Bijbelstudie, gebed, elkaars zonde vergeven, zorg voor elkaar en medelijden, noemt hij als eerste: *‘Worshipping God together, praising God, giving thanks for God’s creative and redemptive work in the world, hearing God’s word preached, and receiving the sacraments given to us in Christ’*.⁹¹ In een voetnoot voegt Dykstra eraan toe dat deze op de eerste plaats staan, omdat het dé centrale praktijk is van het christelijk leven. *‘The Reformed tradition has always highlighted this point, because the worship of God is, in fact, the context and point of everything else Christians are and do’*.⁹² Het is de roeping van de kerk, deze praktijken te volbrengen, om zo mensen in aanraking te laten komen met Gods verlossende werk in de wereld. Genademiddelen waardoor God’s kinderen tot geloof komen en volwassen worden in hun geloofsleven.⁹³ Dykstra benadrukt dat deze praktijken als geheel moeten gezien worden. Als één ervan geïsoleerd wordt van de anderen, wordt de kracht ervan ingeperkt. Voor de viering van het Heilig Avondmaal zou dit betekenen dat het sacrament nooit losgemaakt kan worden van de praktijken van woord, gebed, samenkomst en zorg voor elkaar. Alleen verbonden met de andere christelijke praktijken is de volle kracht ervan te verwachten. Tegelijkertijd betekent het ook dat het Heilig Avondmaal niet mag worden uitgesloten van de andere praktijken. Het moet een volwaardige plaats hebben. *‘The power of each practice is enormously enhanced, however, when it is intimately related to the others and when each is experienced as a dimension of a whole’*.⁹⁴

Aanleren van praktijken

Craig Dykstra stelt dat het van vitaal belang is voor een gemeente om christelijke praktijken aan te leren door herhaaldelijke in-oefening en deelname aan deze praktijken. Een gemeente moet daarbij helder voor ogen hebben welke praktijken cruciaal zijn en waarom. Het is daarbij van belang dat onderzoek gedaan wordt hoe historisch gezien en in de huidige tijd mensen hebben geleerd en nog steeds deze praktijken leren beoefenen. Dykstra stelt dat het een essentiële taak van geloofsopvoeding is, de basale praktijken van het christelijk geloof te onderwijzen.⁹⁵

Dykstra vergelijkt het leerproces met het aanleren van een sport, wat vele facetten heeft.⁹⁶ Spelen, zien spelen, goede coaching, excellentie van dichtbij ervaren, erover spreken en lezen kunnen iemand een goede sporter maken. Dit geldt voor een groot deel ook voor de geloofsopvoeding. Het is *‘an embodied faith’*, wat beweging vraagt, ook naar bepaalde plaatsen

⁹⁰ Craig Dykstra, *Growing in the life of faith*, 42.

⁹¹ Craig Dykstra, 42.

⁹² Craig Dykstra, 42.

⁹³ Craig Dykstra, 43.

⁹⁴ Craig Dykstra, 45.

⁹⁵ Craig Dykstra, 70.

⁹⁶ Craig Dykstra, 71.

en in activiteit. Het behelst herhaaldelijk participeren in de praktijk.⁹⁷ Dit kan niet los van de intelligente kant, het begrijpen van de bedoeling van het geloof. Hij stelt dat de volle breedte en diepte van christelijk onderwijs en opvoeding om modellen, mentoren, onderwijzers en praktische partners vraagt.⁹⁸ We hebben hen nodig om in te oefenen, te begrijpen, waarde en inzicht te verschaffen. Totdat de praktijken een onderdeel geworden zijn van iemands bestaan.

Dykstra betoogt dat een aantal condities van belang zijn om kinderen, jongeren en volwassenen het beste in deze praktijken te leren, hierbij geïnspireerd door de psychologie van Bronfenbrenner.⁹⁹ De mensen met wie in deze praktijken wordt geoefend, moeten persoonlijke betekenis hebben voor de leerling, de praktijken moeten breder beleefd worden in andere contexten en met groeiende impact, leerlingen moeten meer en meer verbonden raken door de betekenis die het voor hen zelf heeft en de bijdrage die zij er zelf in leveren en zij moeten groeiende persoonlijke verantwoordelijkheid krijgen om de praktijken te initiëren, te bestendigen en anderen in te wijden.¹⁰⁰

Karakter van christelijke praktijken

Dykstra stelt dat het eigenaardige karakter van het leren van christelijke praktijken op één punt cruciaal verschilt van het leren van andere vaardigheden, namelijk het wezen van de manier waarop excellent niveau te bereiken is, in deze christelijke praktijken.¹⁰¹ Het wezen ervan is namelijk geen menselijke vaardigheid omdat het in zichzelf een gave is. Bij andere vaardigheden is het topniveau vaak bereikt, als er controle en beheersing ervan is, in de meest moeilijke en gevaarlijke omstandigheden. En als het dan lukt, wordt het heldendom genoemd.

In de christelijke praktijken is het hoogste niveau het juiste gebruik van de genadegift.

Christelijke praktijken leiden niet op tot helden, maar tot heiligen.¹⁰² Het hoogste niveau is geen controle en beheersing, maar vertrouwen en dankbaar aanvaarden. Het eigenaardige van de christelijke praktijken is, dat de hoogste vrijheid daarin ligt, als de diepste vrees wordt weggenomen, namelijk de angst voor chaos en geweld. Deze vrees wordt weggenomen in de genadegift van de Geest.¹⁰³ Onderwijzen en leren in de christelijke praktijken gaat niet over excellentie. Het gaat over onszelf verliezen, de controle uit handen geven in het onderwijzende en lerende werk van Gods Geest. Zo is geloofseducatie een genademiddel in zichzelf.¹⁰⁴

4.2 De rol van gemeente en gezin

Gemeenschapsaspecten

Jos de Kock heeft veel geschreven over christelijke praktijken, waaronder het Heilig Avondmaal. Hij legt hierbij een sterke nadruk op de educatieve en gemeenschapsaspecten van deze sacramentele handeling. De Kock¹⁰⁵ benadrukt net als Dykstra dat het Heilig Avondmaal niet alleen een persoonlijke, maar ook een gemeenschappelijke praktijk is. Het is een gelegenheid waarbij de geloofsgemeenschap samenkomt om hun geloof te vieren en te versterken. De Kock

⁹⁷ Craig Dykstra, 71.

⁹⁸ Craig Dykstra, 73. Craig Dykstra, 73.

⁹⁹ Craig Dykstra, *Growing in the life of faith*, 73. Gestoeld op de theorie van Urie Bronfenbrenner, 'The Ecology of Human Development (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981); Chaps. 3, 4 en 9.

¹⁰⁰ Craig Dykstra, 74.

¹⁰¹ Craig Dykstra, 77.

¹⁰² Craig Dykstra, 76.

¹⁰³ Craig Dykstra, 78.

¹⁰⁴ Craig Dykstra, 78.

¹⁰⁵ <https://josdekock.com/category/catechese/>

stelt dat het Heilig Avondmaal een belangrijk moment is voor inwijding, vooral voor jongeren.¹⁰⁶ Hij wijst op het belang van catechese en geloofsonderwijs om jongeren volledig te betrekken en hen de betekenis en het belang van deze sacramenten bij te brengen. Het Heilig Avondmaal fungeert als een brug tussen generaties binnen de kerk, waarbij jong en oud samen deelnemen aan een diepgaande religieuze ervaring. Dit bevordert een gevoel van continuïteit en gemeenschapszin. De Kock wijst ook op de noodzaak om inwijding in de geloofsgemeenschap serieus te nemen, zodat nieuwe generaties zich verbonden voelen en actief deelnemen aan de kerkelijke gemeenschappen. Dit omvat het creëren van leeromgevingen die jongeren ondersteunen in hun geloofsontwikkeling en hen voorbereiden op deelname aan sacramenten zoals het Heilig Avondmaal.

Dykstra heeft geschreven over de rol van zowel gemeente als familie in het kader van christelijke praktijken, waarbij hij benadrukt dat beide instellingen cruciaal zijn voor de geloofsontwikkeling en het religieuze leven van individuen.¹⁰⁷ Hij stelt dat de gemeente en de familie complementaire rollen spelen bij het onderwijzen van geloof en het cultiveren van een religieuze levensstijl.¹⁰⁸ De gemeente biedt een bredere gemeenschap waarin gelovigen elkaar kunnen ondersteunen en aanmoedigen in hun geloofsreis. Kerkdiensten, bijbelstudies en andere educatieve programma's binnen de gemeente spelen een belangrijke rol in het verdiepen van de kennis en het begrip van de christelijke leer.¹⁰⁹ De geestelijke zorg en begeleiding door predikanten en andere kerkelijke leiders helpen gelovigen bij persoonlijke en spirituele uitdagingen. Het gezin wordt vaak gezien als de eerste en meest invloedrijke omgeving waar kinderen de basisprincipes van het geloof leren. Ouders en andere familieleden dienen als rolmodellen in het dagelijks leven, waarbij zij door hun gedrag en keuzes de waarden en normen van het christendom overdragen. Regelmatige gezinsgebeden en deelname aan kerkelijke activiteiten versterken de geloofsbanden binnen het gezin. Dykstra benadrukt dat effectieve geloofsopvoeding en -ontwikkeling een samenwerking vereisen tussen de gemeente en de familie. Beide instellingen moeten elkaar aanvullen en ondersteunen om een duurzame religieuze opvoeding te garanderen. De integratie van kerkelijke en gezinspraktijken zorgt ervoor dat individuen niet alleen een theoretisch begrip van het geloof ontwikkelen, maar ook leren hoe ze dit in hun dagelijks leven kunnen toepassen.¹¹⁰

Anne-Marije de Bruin-Wassinkmaat heeft belangrijke bijdragen geleverd aan het begrip van de rol van gemeente en familie bij christelijke praktijken, specifiek gericht op de religieuze identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen die zijn opgevoed in strikt gereformeerde contexten.¹¹¹ Haar onderzoek richt zich op hoe jongvolwassenen hun religieuze identiteit vormen en navigeren binnen deze strikte religieuze kaders. De Bruin-Wassinkmaat benadrukt hoe de specifieke context van een strikt gereformeerde opvoeding een diepgaande invloed heeft op de religieuze identiteitsvorming. Ze onderzoekt hoe zowel de sociale als religieuze omgevingen waarin jongvolwassenen opgroeien bijdragen aan hun geloofsontwikkeling. De Bruin-Wassinkmaat ziet, in lijn met andere studies naar contextuele invloeden, vooral de invloed van de binnenste kring zoals vrienden, mensen uit de kerk en mensen met dezelfde opinie, die invloed hebben op de religieuze identiteitsontwikkeling bij reformatische

¹⁰⁶ [de-kock-2015-schools-and-religious-communities-contributions-to-the-religious-formation-of-christian-y.pdf](#)

¹⁰⁷ Craig Dykstra, *Growing in the life of faith*, 41.

¹⁰⁸ Craig Dykstra, 109.

¹⁰⁹ Craig Dykstra, 110.

¹¹⁰ Craig Dykstra, 111.

¹¹¹ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 'Finding one's own way : exploring the religious identity development of emerging adults raised in strictly Reformed contexts in the Netherlands'.

jongeren.¹¹² Haar studie wijst op de cruciale rol van zowel de gemeente als de familie. In het gezin worden de basisprincipes van het geloof geleerd en dagelijks in de praktijk gebracht, terwijl de gemeente een breder netwerk van ondersteuning en religieuze vorming biedt. Beiden vullen elkaar aan en zijn noodzakelijk voor de geloofsopvoeding. De Bruin-Wassinkmaat stelt dat het van cruciaal belang is, dat jongeren bij hun religieuze ontwikkeling identificatiefiguren hebben, die met hen een betekenisvolle dialoog voeren. *‘Contextuele invloeden bij deze ontwikkelingen betekent het balanceren tussen keuzevrijheid en afhankelijkheid. Jongeren moeten een evenwicht vinden tussen het tonen van eigenaarschap over hun religieuze identiteitsontwikkeling en het vertrouwen op de begeleiding en kaders van anderen. Invloedrijke mensen, zoals opvoeders in gezinnen, kerken en scholen, moeten een evenwicht vinden tussen het geven van ruimte aan individuele keuzes en mogelijkheden voor onderzoek aan de ene kant en het begeleiden van jongeren, terwijl ze trouw blijven aan hun eigen religieuze overtuigingen en praktijken aan de andere kant’.*¹¹³ Religieuze standvastigheid impliceert loyaliteit aan God door duidelijk gedefinieerde en diep gewaardeerde religieuze overtuigingen en praktijken te hebben die niet onderhandelbaar en onschendbaar zijn.¹¹⁴ Op dezelfde manier impliceert religieuze flexibiliteit loyaliteit aan dierbaren door *‘de gevoeligheid voor hun behoeften, uitdagingen en omstandigheden te behouden’.*¹¹⁵ Ook betoogt de Bruin-Wassinkmaat dat wanneer ouders en potentiële invloedrijke mensen streven naar het balanceren en integreren van religieuze standvastigheid en flexibiliteit, zij bijdragen aan gezonde en gezaghebbende religieuze socialisatiepraktijken.¹¹⁶

4.3 Loyaliteit

Legaten en delegaten

Binnen de contextuele benadering van Ivan Boszormenyi-Nagy wordt loyaliteit gezien als één van de belangrijkste begrippen van gezinsdynamiek.¹¹⁷ Loyaliteit staat vrijwel gelijk aan de essentiële onherroepelijkheid van familiebanden, de ethische balans van geven en nemen. Loyaliteit is vóór alles trouw zijn aan iets of iemand. Het verschil tussen ouders en vertrouwde andere relaties is het verschil in bloedband en verworven vertrouwen in anderen.¹¹⁸ Hierbij hebben ouders en kinderen een bindende zorg voor elkaar, waarbij de opdracht om te zorgen voor het nageslacht de allerbelangrijkste voorrang heeft.¹¹⁹ Boszormenyi-Nagy veronderstelde een denkbeeldige boekhouding door de generaties heen, waarin de wederzijdse verdiensten en verplichtingen worden vastgelegd, de zogenaamde balans van geven en ontvangen.¹²⁰ Een ouder kan niet anders dan een blijvende onomkeerbare invloed (positief en negatief) uitoefenen op zijn kind en zijn/haar welzijn, en een kind kan niet anders dan de consequenties van de relationele giften van het verleden erven. Deze boekhouding heeft volgens hem twee ethische componenten. De eerste ethische component heeft te maken met de legaten die moeten worden betaald.¹²¹ Iemand heeft vanuit zijn familie een ‘erfenis’ meegekregen van bepaalde verplichtingen of schulden. Er wordt verwacht dat de persoon de legaten in zijn leven inpast. Met andere woorden, hij is ethisch gebonden om te voldoen aan de verwachtingen die voortkomen uit deze legaten. De andere ethische component heeft te maken met de opeenstapeling van

¹¹² Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 108.

¹¹³ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 110.

¹¹⁴ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 110.

¹¹⁵ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 110.

¹¹⁶ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 110.

¹¹⁷ Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*, 30.

¹¹⁸ Meiden, *Als banden knellen*, 22. Meiden, 22.

¹¹⁹ Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*, 144.

¹²⁰ Boszormenyi-Nagy en Krasner, 55.

¹²¹ Boszormenyi-Nagy en Krasner, 154.

verdiensten, verkregen door het bijdragen aan het welzijn van de ander. Door rekening te houden met de behoeften, belangen en de rechten van de ander, verwerft iemand verdiensten en krijgt hij het volste recht of gerechtigde aanspraak op de erkenning en de zorg van de ander, hij krijgt als het ware krediet. Door te geven, ontvangt hij ook iets.¹²² Deze twee ethische componenten zijn van belang in het zoeken naar de eerdergenoemde balans tussen keuzevrijheid en afhankelijkheid. Hanneke Meulink-Korf en Aat van Rhijn stellen dat legaten de positieve erfenissen of nalatenschappen zijn, die ouders aan hun kinderen doorgeven.¹²³ Dit omvat niet alleen materiële zaken, maar ook immateriële zaken zoals waarden, normen, overtuigingen, tradities en emotionele steun. Een delegaat verwijst naar de expliciete of impliciete verwachtingen, verplichtingen of opdrachten die door ouders aan hun kinderen worden doorgegeven. Deze delegaten kunnen zowel positieve als negatieve ladingen hebben en spelen een cruciale rol in de intergenerationele dynamiek en individuele ontwikkeling.

Meulink en van Rhijn stellen dat de relationele werkelijkheid van ieder mens een ethische dimensie heeft.¹²⁴ *'De onvermoede derde'* is een concept uit het contextueel pastoraat, een benadering die zich richt op de invloed van relaties en context in het begrijpen van menselijke conflicten en interacties. Dit model gaat verder dan de directe interactie tussen twee personen en houdt rekening met een "derde" die meekijkt.¹²⁵ Dit kan een ouder zijn, een leraar of zelfs God, aan wie wordt vastgehouden als een stem die meeklinkt in beslissingen. Dat roept de vraag op: 'Aan welke stemmen zijn belijdende leden loyaal in hun keuze om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal?' Ze benoemen het belang van de context, in het pastoraat. De stem van de derde, de belangrijke ander, klinkt altijd mee in gesprekken met pastoranten. De stemmen uit het verleden, heden en toekomst moeten onderzocht worden in het pastoraat.¹²⁶ Een voorbeeldvraag die zij stellen aan een jonge vrouw die belijdenis gaat doen: 'Wie zijn er getroffen door jouw besluit om belijdenis te gaan doen?'¹²⁷ Drs. E. Nobel stelt in haar onderzoek¹²⁸ dat de gewoonte om niet aan het avondmaal deel te nemen één van de legaten binnen families in de PKN is. Respondenten benoemen de angst om verloren te gaan, wanneer men onterecht zou aangaan. Ook de kerkelijke structuur met de nadruk op het uiterlijk en het moeten kunnen vertellen in welke fase van het geloof men zich bevindt, heeft voor sommigen een blokkade gevormd om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal. De meeste ouders van de respondenten van Nobel gingen niet aan. Als kinderen dan ook niet aangaan kan dat wijzen op loyaliteit. De respondenten in het onderzoek van Nobel gaven aan dat de cultuur rondom avondmaal in de loop der jaren ruimer is geworden in de hervormde gemeenten van de PKN. Een belangrijke aanbeveling van Nobel is de uitleg van bijvoorbeeld een predikant over de invloed van familiegeschiedenissen. Ook het gesprek met ouders wordt gezien als bevorderend voor het gesprek met kinderen.

Verantwoordelijkheid

Er zijn altijd mensen aan wie men trouw is, waaruit de onverbreekelijke band blijkt. Het 'stemmetje' van je ouders als je een keuze maakt, de mening van een ouderling, de gewoonten van het voorgeslacht, het zijn enkele voorbeelden die duidelijk maken dat keuzevrijheid alles te maken heeft met de vrijheid in loyaliteit. Dit neemt de eigen verantwoordelijkheid niet weg. De Bruin-Wassinkmaat pleit voor het tonen van eigenaarschap in religieuze praktijken. Boszormenyi-Nagy stelt dat ieder mens zelf verantwoordelijk is voor relationele consequenties. Het vraagt doordenking wat de avondmaalspraktijk van nu betekent voor de volgende generatie.

¹²² Onderwaater, *De onverbreekelijke band*, 57. Onderwaater, 57.

¹²³ Meulink-Korf en Rhijn, *De onvermoede derde*.

¹²⁴ Meulink-Korf en Rhijn, 64.

¹²⁵ Meulink-Korf en Rhijn, 69.

¹²⁶ Meulink-Korf en Rhijn, 77.

¹²⁷ Meulink-Korf en Rhijn, 79.

¹²⁸ 'Intergenerationele geloofsopvoeding' <https://hbo-kennisbank.nl>

Als wij nalaten daarin zorg te dragen en verantwoordelijk te handelen, krijgt niet alleen de huidige, maar zeker ook de toekomstige generatie daarvan de rekening gepresenteerd.¹²⁹ De Bruin-Wassinkmaat heeft in haar onderzoek het thema ‘schuld’ eruit gelicht. Zij signaleert dat reformatorische jongeren voortdurend benoemen dat het ‘niet goed genoeg’ is.¹³⁰ Ze stelt dat de hoge eis die jongeren ervaren aan het functioneren van het geloof, samen met de kernnotatie dat ‘je altijd zondig blijft’, van grote impact is op de religieuze beleving van jongeren.

De onverbreekelijke band tussen ouders en kinderen kan knellen. Jaap van der Meiden beschrijft hoe ouders hun kinderen kunnen loslaten in verbondenheid.¹³¹ Er is sprake van een relationele werkelijkheid. Wanneer iemand niet openlijk loyaal mag zijn aan een ouder en zich onderwerpt aan een opdracht, bijvoorbeeld om ouders ontrouw te zijn, stagneert de ethische verbeelding en dat heeft invloed op het verantwoordelijk gedrag ten opzichte van zichzelf en anderen, stelt Annelies Onderwaater.¹³² Als een kind het legaat integreert en zelf andere patronen ontwikkelt, kan erkenning hiervoor helend werken.¹³³ Erkenning, het zien van de bijdrage en/of zorg van een kind ten dienste van de situatie, is de sleutel binnen het contextueel pastoraat.¹³⁴

Geven en ontvangen

Jaap van der Meiden stelt dat ouders niet moeten stoppen met geven aan hun (volwassen) kinderen en andersom, omdat dit het wezenlijke van mens-zijn is.¹³⁵ Inge Hoek noemt het deelnemen aan catechese als iets wat een kind aan zijn ouders gééft. Binnen het contextueel pastoraat wil het vergroten van vertrouwen tussen ouders en kinderen als een hefboom werken.¹³⁶ Het verdient aandacht of deze erkenning er ook is voor het geven van kinderen die het patroon van avondmaalsmijding in families doorbreken. Hierbij kan een andere kernnotitie van het contextuele denken, de meerzijdig-gerichte partijdigheid, van groot belang zijn.¹³⁷ Hierin is aandacht en erkenning voor álle betrokkenen. Vanuit ieders perspectief kunnen goede redenen zijn, ook voor slecht en onverantwoordelijk gedrag. De intergenerationele erfenis kan hierbij een rol spelen. Erkenning en aandacht voor wat ieder in zijn context heeft gegeven, welke legaten en delegaten er spelen en wat is opgebouwd aan constructief of destructief recht, kan vastzittende dialogen weer op gang brengen.¹³⁸

4.4 Conclusie

Dykstra stelt dat het Heilig Avondmaal één van de christelijke praktijken is. Alleen verbonden met de andere christelijke praktijken is de volle kracht ervan te verwachten. Het is van vitaal belang voor een gemeente om christelijke praktijken aan te leren door herhaaldelijke inoefening en deelname aan deze praktijken. Dykstra stelt dat het excellent niveau ervan een genadegift is. Jos de Kock stelt dat het Heilig Avondmaal vooral een gemeenschappelijke

¹²⁹ Melzer en Bregman, *Opnieuw aangesproken doordenken op contextueel pastoraat*, 19. Melzer en Bregman, 19.

¹³⁰ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, ‘Finding one’s own way : exploring the religious identity development of emerging adults raised in strictly Reformed contexts in the Netherlands’, 117.

¹³¹ Meiden, *Als banden knellen*, 108. Meiden, 108.

¹³² Onderwaater, *De onverbreekelijke band*, 82. Onderwaater, 82.

¹³³ Melzer en Bregman, *Opnieuw aangesproken doordenken op contextueel pastoraat*, 43. Melzer en Bregman, 43.

¹³⁴ Meiden, *Als banden knellen*, 114. Meiden, 114.

¹³⁵ Meiden, *Als banden knellen*, 110. Meiden, 110.

¹³⁶ Melzer en Bregman, *Opnieuw aangesproken doordenken op contextueel pastoraat*, 207. Melzer en Bregman, 207.

¹³⁷ Hargrave e.a., *Ontwikkelingen in de contextuele therapie*, 112.

¹³⁸ Onderwaater, *De onverbreekelijke band*, 67. Onderwaater, 67.

praktijk is. Dykstra stelt dat de gemeente en de familie complementaire rollen spelen bij het onderwijzen van geloof en het cultiveren van een religieuze levensstijl. De Bruin-Wassinkmaat betoogt dat jongeren bij hun religieuze ontwikkeling identificatiefiguren hebben, die met hen een betekenisvolle dialoog voeren. Religieuze flexibiliteit impliceert loyaliteit aan dierbaren. Binnen de contextuele benadering van Boszormenyi-Nagy wordt loyaliteit gezien als één van de belangrijkste begrippen van gezinsdynamiek. Loyaliteit staat vrijwel gelijk aan de essentiële onherroepelijkheid van familiebanden. Nobel concludeert dat de gewoonte om niet aan het avondmaal deel te nemen één van de legaten binnen families in de PKN is. De Bruin-Wassinkmaat ziet dat het thema 'schuld' grote impact heeft op de religieuze beleving van jongeren. Hieruit lijkt een hoog verantwoordelijkheidsbesef belemmerend te werken. De erkenning van het geven kan bij het inoefenen van de christelijke praktijk van het Heilig Avondmaal mogelijk verbindend werken. Deze verbinding kan mogelijk het legaat van de avondmaalsmijding doorbreken.

Hoofdstuk 5 Ervaring vormende aspecten gezin

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de interviews weergegeven waarin de deelnemers hun ervaringen delen over de opvoeding en vorming met betrekking tot deelname aan het Heilig Avondmaal binnen het gezin.

5.2 Sfeer en bespreekbaarheid in het gezin

De interviews begonnen met vragen over de gezinssfeer. De meeste respondenten beschreven een goede sfeer in het gezin (1.1, 2.12, 3.3, 4.3, 7,1). Er was weleens wat, maar respondenten kijken er goed op terug, behalve één respondent (6.7). Deze respondent wijt dit aan het feit dat ouders de opvoeding niet goed aankonden. Een goede sfeer betekende niet altijd een open sfeer (5.4). Respondenten met een open gezinssfeer meldden vaker dat deelname aan het Heilig Avondmaal een serieuze aangelegenheid was die niet lichtvaardig werd opgevat. Goede ervaringen benoemen drie van de respondenten, waar het onderwerp Heilig Avondmaal vrijuit bespreekbaar was/is (1.1, 2.34,4.3).

‘De sfeer was altijd goed en we vinden het gewoon altijd met z'n allen. Ja, verder, we konden ook wel gewoon overal goed over praten’ (1.1).

‘Ja, die gesprekken waren meestal thuis dan in het gezin. Maar niet echt... Ja, wel natuurlijk, je ging naar een avond in de voorbereiding voor het Heilig Avondmaal, maar dan hoorde je natuurlijk alleen de dominee en niet dat je voor de rest met andere mensen daarover sprak eigenlijk. Ja, wel eens met vriendinnen of zo, maar dat is natuurlijk heel af en toe, is dat dan... Maar het meest gewoon thuis in het gezin erover’ (2.34).

‘Ja, en zo ervaar je misschien wel een beetje een drempel, dat heb ik ook wel hoor, maar dat kan wel, er wordt wel over gepraat’ (4.3).

Bij vijf van de respondenten werd niet of nauwelijks over het Heilig Avondmaal gesproken. De twee ouders en drie jongeren benoemen schroom en terughoudendheid. Voor sommige gezinnen bleef het onderwerp lastig te bespreken, wat deels werd toegeschreven aan gezinsdynamiek en de persoonlijke manier waarop ieder gezinslid met geloofsvragen omging (3.5,5.14,6.24,8.6). Gesprekken over het geloof en het Heilig Avondmaal varieerden van incidentele vragen tot meer diepgaande gesprekken, vooral bij belangrijke momenten zoals de eerste deelname na het doen van belijdenis (7.9). Sommigen noemen uitdrukkelijk dat er niet over geloofszaken gesproken werd (6.49). Anderen vertellen dat er in de loop van de jaren meer over geloofszaken gesproken werd. Eén respondent noemde zichzelf introvert (3.4) en deelde weinig persoonlijke informatie, ook over het Heilig Avondmaal. Opvallend is dat van de ouders van wie dit gold, maar in één geval ook de jongere benoemt dat er weinig over gesproken werd (7.3).

‘Ik vind het meevallen van hoeveel erover gesproken werd, tot ik zelf belijdenis ging doen. En ook voor het eerst aan het avondmaal ging, toen hebben we het erover gehad. Ja, of toen kreeg ik het sowieso zelf wel meer mee, zeg maar. Daarvoor viel het mee hoeveel er over gesproken werd’ (7.3).

‘Er werd denk ik wel over gesproken, maar ja voordat het zo ver heeft kunnen komen in ons gezin zijn we al verhuisd en is er heel veel op gezinsvlak geëscaleerd waardoor er eigenlijk ook gewoon geen tijd en ruimte was voor het bespreken van dat soort dingen’ (6.24).

‘Ik denk ook hierbij dat iedereen daar op zijn eigen manier mee bezig is. Mijn ouders hebben natuurlijk al wel belijdenis gedaan, maar die zijn toen niet aan het Avondmaal gegaan toen gelijk. En daar werd ook echt nooit over gesproken’ (3.5).

Een jongere over oma: ‘Ze was ook niet heel open, dat was een generatie die niet heel makkelijk praat’ (4.13).

5.3 Voorbeeld gezinsleden

Respondenten noemden vaak de deelname van ouders en grootouders aan het Heilig Avondmaal als voorbeeld (1.10, 2.2,3.6,5.12, 6.26, 7.8). Drie van de jongeren gingen aan, toen hun ouders ook aangingen. Sommige ouders namen pas op latere leeftijd deel aan het Avondmaal, wat de drempel voor kinderen verhoogde, maar inmiddels gingen ze gezamenlijk. In één geval werd deelname van kinderen een aanleiding voor ouders om ook deel te nemen (3.6). Eén jongere respondent heeft geen enkel voorbeeld van avondmaalgangers in haar familie. (6.26). Voor oudere respondenten geldt dat opvallend vaak werd genoemd dat ouders niet of soms gingen (3.50, 5.12). Van anderen wordt verteld dat vader of moeder op latere leeftijd op een bijzondere manier toch nog aangaan (5.5,7.8, 8.8). Broers en zussen worden genoemd als belangrijk (1.5, 3.67). Respondenten zijn het erover eens dat het voorbeeld van thuis invloed heeft (1.11,2.24,4.89). Tegelijk wordt het aangaan als eerste van het gezin als lastig benoemd (4.33).

Ja, ik vind dat ook altijd wel lastig want je kijkt inderdaad toch naar ze... Je ouders zijn natuurlijk wel soorten voorbeelden voor je. Daar kijk je ook naar en dan vraag je je soms ook af van wanneer kan ik inderdaad wel en wanneer niet (1.11).

Omdat mijn ouders nooit gingen, was het beeld altijd wel een beetje van, oh je kan niet zomaar aan het avondmaal. Je moet eerst voor jezelf wel heel duidelijk op een rijtje hebben waarom het dan wel mag, zeg maar’ (3.25). ‘Maar ja, uiteindelijk toen wij zijn gegaan, toen gingen mijn ouders ook mee, dus dat was ook wel weer heel mooi om te zien. Dat ze eigenlijk door ons... gingen zij ook aan het avondmaal’ (3.6).

‘En als het over het avondmaal ging, dan ging mijn moeder pas echt toen ze oud was. Toen was ze al aan het dementeren. Toen ging ze aan het avondmaal. Ik denk dat ze vijf jaar gegaan is ofzo’ (5.5). ‘Het was een verrassing toen moeder opeens toch aan het avondmaal ging’ (5.9).

‘Ja, hij was het niet eens met hoe het in de hervormde kerk ging. Dat vond hij te modern en te lichtvaardig omgaan met de Bijbel, zeg maar. Aan het avondmaal is hij nooit geweest. Nee. Mijn moeder ook niet’ (6.26).

‘Dat heb je denk ik toch als je wat oudere broers en zussen hebt, die zijn toch wat verder met die soort dingen bezig met het geloof. En dan word je er wel bij betrokken’ (1.5).

‘Het voelt als kwetsbaar om aan het avondmaal deel te nemen terwijl de gezinsleden thuis ook zien welke andere kant je hebt’ (4.33).

5.4 Gezinsleven rond voorbereiding op en viering van het Heilig Avondmaal

De week van voorbereiding op het Heilig Avondmaal werd in gezinnen verschillend ervaren. In sommige gezinnen werd een ernstiger sfeer waargenomen (4.38), terwijl in andere gezinnen de voorbereiding praktischer van aard was, zoals het klaarzetten van de tafel in de kerk (6.36). De mate van betrokkenheid en gezamenlijke activiteiten in de voorbereidingsweek varieerde per gezin. Het met elkaar naar de voorbereidingsbijeenkomst gaan wordt verschillende keren benoemd (2.37, 3.6, 7.17). Niet in elk gezin betekent dit ook gesprek erover. Eén respondent noemt de drukte van het gezinsleven, juist in deze week (8.34). Een andere ouder benoemt de avondmaalszondag als pittig (5.46). De reactie van het gezin na de eerste keer aangaan, wordt ook verschillende keren benoemd. Bij drie van de jongeren werd er expliciet naar gevraagd door ouders. Dat werd als heel prettig ervaren (1.47, 2.79). Bij anderen werd er niet of nauwelijks overgesproken. Dit waren dezelfde respondenten waar ook vooraf niet over het Avondmaal werd gesproken.

‘Die voorbereidingsdienst heb ik wel gezegd, daar moet je naartoe gaan. En toen [naam zoon] is er ook een keer mee geweest. En toen zei hij: ‘Ja daar had ik echt iets aan. Het was echt wel fijn om mee te gaan. Dan zie je precies hoe het eigenlijk ook is’. En dat stimuleer ik wel, ja’ (2.38).

‘Maar als je dan kijkt naar de week voor het avondmaal, dan probeer je wel naar de voorbereidingsbijeenkomst te gaan, als dat lukt. Maar het is niet dat we daar heel veel over praten ofzo in het gezin. Nee.’ (3.6).

‘Het is niet zo, het is altijd rennen en vliegen. Ja, Ja, dat is eigenlijk wel zo. Het is niet dat we daar echt een beetje tijd voor nemen. Het lijkt wel of het altijd drukker is als anders’ (8.34).

‘Zelf ben ik altijd moe omdat het zo'n lange dienst is. Zo'n lange zit, heel intens. Ook met kinderen... Nou, ik vind het ook wel lastig. De rest komt dan thuis van: lange dienst... enzo.... Die pubers zijn dan zo. Van pfff lang... Er zijn er een paar die zo doen’ (5.46).

5.5 Visie van gezinsleden op het Heilig Avondmaal

De visie van gezinsleden op het Heilig Avondmaal heeft bij alle respondenten een bepaalde indruk achter gelaten. Veel ouders namen pas op latere leeftijd deel aan het Avondmaal, hetgeen de kinderen leerde dat deelname niet vanzelfsprekend was (2.1, 7.14). Voor de ouders die meededen geldt, dat ze alle drie pas op latere leeftijd deelnamen aan het Heilig Avondmaal, omdat ze meekregen dat deelname aan het Heilig Avondmaal iets was wat je niet zomaar deed (2.2, 5.10, 8.44). Ook de jongeren kregen dat mee (3.25, 4.92), al kregen de meesten van hen ook aanmoediging om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal. Eén ouder benoemt dat de kinderen er volgens haar wel makkelijker over denken dan zichzelf (1.9). Voor één respondent geldt dat zij inmiddels haar moeder soms aanmoedigt om aan te gaan (2.21). Een andere respondent kreeg van huis uit alleen te horen dat het voor gewone mensen onbereikbaar was (6.14), voor haar kwam het Heilig Avondmaal pas in beeld toen ze zelf het huis uit was. Ouders noemen alle drie hun man die veel invloed heeft en ook een iets andere visie heeft. Dit zorgde voor gesprekken en ook vragen van kinderen over waarom wel of niet werd deelgenomen (2.19, 5.24, 8.54).

‘Nou, ik denk wel dat bij ons thuis het niet zo is dat je ja, je hebt belijdenis in je mag niet aan het avondmaal, maar ik stel het even voor, papa, die zegt ook altijd wel... hoe moet ik dat zeggen. Niet dat je het niet zomaar mag doen, maar... Het is wel sterk, want het is ook weer niet een automatisme ofzo’ (4.14).

‘Nou en als het over het avondmaal ging, mijn moeder is dus later pas gegaan. Ik weet dat ze bijvoorbeeld zei over het avondmaal van: ‘Ja kind, we horen er allemaal bij wijze van spreken. Het is onze schande dat we er niet allemaal zitten’, weet je, dat.’ (5.6).

‘En mijn vader die keek meer en zei, jonge jonge dat die toch gaat, die hoort dat toch niet, weet je wel, weet je dat. Ja, dus dan krijg je wel mee, van ja, niet iedereen hoort daar te zitten. Het was echt voor bekeerde mensen’ (5.7).

‘Vooral over wie er aangingen. Ook wel, soms wel hoe mensen daar zaten. Er werd ook vooral heel erg veroordelend gesproken. Van, o, maar die ging aan, maar dat kan niet goed zijn’ (6.39).

‘Mijn man kijkt er dan toch wel iets anders tegen aan. Die heeft het idee van, ja, het staat er (..) Die heeft er altijd wat minder moeite mee en dat pikken ze natuurlijk op’ (2.19).

O ja, dat zei mijn man natuurlijk wel eens natuurlijk, maar ja dat moet van mezelf natuurlijk ook wel goed zijn. Ja. Ja. Nou ja, of jullie vroegen ook wel, waarom gaat u niet? (8.54).

5.6 Lezen van literatuur

Het lezen van literatuur over het Heilig Avondmaal had een significante invloed op de respondenten (2.15, 4.17, 4.18, 7.20, 6.96). Sommigen vonden steun en verdieping in geestelijke boeken, terwijl anderen juist een vertekend beeld kregen door het lezen van bekeringsverhalen uit het verleden (6.103). Literatuur speelde een rol in de geloofsopvoeding, zowel positief door het versterken van de Bijbelkennis als negatief door het creëren van onrealistische verwachtingen (6.117).

‘Toen las ik een boekje, zeg maar, en lees ook paar keer in de week, probeerde ik te lezen. En dat was ook heel erg van ‘Doe dat tot Mijn gedachtenis’. En toen dacht ik, ja, ik kan wel allemaal tobben?’ (4.18).

'Ik ben zo iemand die te veel bekeringsverhalen gehoord heeft. Allemaal boekjes over jonge mensen uit 1800, 1900. Nou, allemaal kommer en kwel. Ze waren allemaal bekeerd. Ze gingen allemaal naar de hemel. Maar je had wel zo'n waslijst waar je aan moest voldoen, voordat je in de hemel kwam. En ze waren allemaal verdrietig' (6.103/6.104).

5.7 Samenvatting

De ervaringen van de respondenten tonen aan dat in de gezinssfeer niet vanzelfsprekend over het Heilig Avondmaal werd gesproken. Opvallend vaak wordt benoemd dat ouders en grootouders niet of pas later aan het Heilig Avondmaal deelnamen. De jongeren zijn zelf allemaal avondmaalganger. Zij benoemen hierbij dat het voorbeeldgedrag van gezinsleden invloed had. Toch hebben de meesten een eigen keuze gemaakt. De voorbereiding op het Heilig Avondmaal en de invloed van literatuur lijken belangrijke factoren zijn in de vorming ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal. Uit de gesprekken blijkt het belang van een open en ondersteunende gezinssfeer voor de geloofsontwikkeling, die sommigen hebben gemist. Toch heeft het missen van deze openheid voor de jongere respondenten uiteindelijk geen blokkade gevormd om deel te nemen. Dit leidt tot de vraag welke factoren naast het gezin van invloed zijn geweest. In het volgende hoofdstuk wordt de invloed van vorming in de gemeente besproken.

Hoofdstuk 6 Ervaring vormende aspecten in de gemeente

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de interviews gepresenteerd waarin de deelnemers hun ervaringen delen over de kerkelijke vorming met betrekking tot deelname aan het Heilig Avondmaal.

6.2 Feiten

Alle respondenten komen uit van oorsprong christelijke gezinnen. De jongeren behoren allemaal tot de PKN, terwijl hun ouders een diverse achtergrond hebben, waaronder Gereformeerde Gemeente, Oud-Gereformeerde Gemeenten, Christelijk Gereformeerde Kerken en Hervormd (nu PKN). De interviews onthulden verschillen in de gewoonten rond deelname aan het Heilig Avondmaal. Alle respondenten nemen deel aan het Avondmaal, maar niet allemaal vanaf hun belijdenis. Jongeren hebben direct na hun belijdenis deelgenomen, terwijl hun ouders vaak een periode niet deelnamen. Sommige ouders voelden een schroom om aan het Avondmaal deel te nemen toen ze nog thuis woonden.

6.3 (Belijdenis)catechese

Respondenten herinneren zich dat tijdens de reguliere catechese weinig aandacht werd besteed aan het Heilig Avondmaal (7.30). Dit geldt niet voor belijdeniscatechisatie, daar werd vooral door de jongere respondenten positief over het onderwijs, ook ten aanzien van het Heilig Avondmaal, gesproken (3.9, 4.17, 6.92). Voor één respondent was het verlangen naar onderwijs de belangrijkste reden om zich aan te melden (6.53). De belijdeniscatechese varieerde in impact; sommigen (vooral de oudere respondenten) vonden dat het voornamelijk theoretische kennis betrof (5.17, 5.18, 8.48), terwijl anderen het Avondmaal zagen als een volgende stap na hun belijdenis. Binnen belijdeniscatechisatie hebben de jongere respondenten de gesprekken erover gewaardeerd (1.19, 3.9, 7.32).

‘Net als bij de belijdeniscatechisanten, daar ben je toch wel veel mee opgetrokken, heb je veel persoonlijke gesprekken ook mee gevoerd. Dat is dan sowieso natuurlijk wel heel mooi om te zien dat hun dan ook gaan. En een stukje soort zekerheid ook’ (1.41).

‘Belijdenis is natuurlijk ook niet: Kijk hier kom ik met mijn geloof, maar ik belijd juist de Heere Jezus. Ik denk dat die lijn wordt doorgetrokken naar het Avondmaal’ (4.54).

‘Belijdeniscatechese? Nee, totaal niet. Nee, ik zat toen in [plaatsnaam]. Ik weet er gewoon niks meer van. Het was een groot groepsgebeuren, er werd veel gepraat. Nee, daar weet ik helemaal niks meer van’ (5.60).

‘Ja, de inhoud van de catechisatie, maar gewoon het stukje onderwijs, hoe je als christen hoort te leven. Want dat had ik wel heel erg gemist’ (6.53).

‘En gedurende de belijdeniscatechisatie kwam toch wel de overtuiging van ja belijdenis doen is ook gewoon echt zeggen ik geloof in God en ik mag echt geloven dat Hij er voor mij is en dat Hij mij vasthoudt. Maar het was vooral ook wat de dominee ook heel duidelijk zei van het avondmaal is niet zozeer een belijdenis of iets, het is heel heilig zeker, maar het is ook iets wat een opdracht is. Als jij belijdenis doet dan is het een opdracht, dan wil de Heere Jezus dat jij aan tafel komt, want Hij maakt die tafel gereed voor jou om met elkaar als christelijke gemeente de maaltijd te nuttigen, de geestelijke maaltijd. En als je niet aan tafel gaat, dan weiger je een

uitnodiging van de Heere Jezus. En dat was zo duidelijk. Die duidelijke uitleg, dat heeft echt voor mij gezorgd dat ik dacht ja, ik geloof er echt in dat Heere Jezus voor mij gestorven is (6.55).

Voor hun 3 ouders geldt het tegenovergestelde. Of ze iets hebben gehad aan belijdeniscatechese? Nee, totaal niet. Nee, ik zat toen in [plaatsnaam]. Ik weet er gewoon niks meer van. Het was een groot groepsgebeuren, er werd veel gepraat. Nee, daar weet ik helemaal niks meer van (5.60).

6.4 Prediking

De preek werd door alle respondenten genoemd als een belangrijke bron van onderwijs over het Heilig Avondmaal (1.17,2.6, 5.26,6.58). Voor sommige respondenten waren de preken aanmoedigingen om deel te nemen (8.15). Respondenten noemen namen van predikanten die veel voor hen hebben betekend (5.26), met name door de preken rond het Heilig Avondmaal, maar ook de catechismuspreken over dit thema. Anderen hoorden waarschuwendende preken, wat hen soms weerhield van deelname. De focus op de Heere Jezus in de preek werd door twee respondenten als cruciaal beschouwd (1.17). Daarbij wordt de nabespreking thuis ook als een belangrijk moment ervaren (1.64).

‘Deze dominee, ik denk wel dat, onze dominee vind ik dan wel heel erg, ja, je gaat echt wel de diepte in. En ook vaak bij een avondmaalspreek, heb ik er altijd wel wat aan. Maar ik heb ook wel in het verleden, toen ik wat jonger was, ook wel eens meegemaakt dat je gewoon echt niks aan die preek ook had. Ja, dan kan ik het soort wel begrijpen dat je dan wat minder snel gaat. Ik denk dat de preek sowieso heel erg van invloed is, dat je daar echt door geraakt wordt’ (1.28).

‘Ja, nou ja, wat zij ook zegt, de prediking vooraf wel. En ja, het belangrijkste dat de Heere Jezus dan het middelpunt inderdaad was’ (2.30).

‘Maar dan liet ik het toch wel vaak afhangen of ik nou een woord hoor in de prediking, dat ik dacht van ja, nou hoor ik dit en nou spreekt het me echt aan en nu kan ik echt niet blijven zitten’ (2.6).

‘Nou, ik denk wel, als je doormiddel van de preek gestimuleerd wordt om deel te nemen of de zondag daarvoor natuurlijk met een voorbereidingsdienst, ik denk dat dat wel heel helpend is. Ja, als er heel bewust aandacht aan wordt besteed’ (3.40).

‘En ook door de vorming door de prediking [naam dominee] heb altijd heel sterk op het verbond gericht. Wat luister je voor preken, wat lees je. [Naam dominee] heb ook veel voor mij betekend, persoonlijk ook. Het heel in het gewone trekken. Niet dat het daar allemaal staat, maar gewoon op jezelf betrekken (5.26).

‘Of de kruimeltjes weet je wel. Ik weet nog dat de dominee dat toen zei. Wie nou die kruimeltjes nodig had, die waren ook welkom’ (8.36). ‘Ja, dat gevoel had ik soms, weet je wel. Heel beeldend. Dat je echt genodigd werd’ (8.38).

6.5 Avondmaalsdiensten

De beleving van avondmaalsdiensten varieerde sterk. Dat heeft vooral te maken met de tijd waarover gesproken werd. Sommige respondenten hadden vanuit het gezin van herkomst heel andere ervaringen met de avondmaalsdiensten, dan ze nu beleven. Respondenten herinneren zich de grote druk die er op de avondmaalsgang lag (6.43, 8.42). Deze respondenten ervaren dat nu anders in hun huidige gemeente.

Sommige respondenten vonden het moeilijk om aan te gaan, terwijl anderen een diep verlangen voelden om deel te nemen (7.26). De diensten wekten soms gevoelens van ontoereikendheid op (6.44), maar gaven daarnaast ook wel verlangen bij één van de respondenten. De avondmaalsdienst kan ook gevoelens van verdriet opleveren, omdat er verdeeldheid in de gemeente wordt ervaren (5.50). Anderzijds is het voor meerdere respondenten een hoogtepunt in het kerkelijk leven (7.25).

‘Maar, ja, ik vind het altijd wel gewoon een bijzondere dienst. Je ziet het echt natuurlijk. En de preek is ook gewoon echt gericht op het Heilig Avondmaal. En, ja, ik vond het vroeger altijd heel mooi als dominee [naam] echt zo dat brood brak dat iedereen het kon zien’ (7.25). ‘Ik vond het soms jammer dat ik niet naar het Heilig Avondmaal mocht, zeg maar...’ (7,26).

R6: *‘Dus je wordt heel erg op gewezen dat jij niet aangaat en dat je niet aan kunt gaan. Ja. Dat je niet aan mag gaan volgens hen. En dat raakte me wel altijd heel erg’.*

I: *‘Ja?’* R6: *‘Ja, dat maakte me echt verdrietig. Dan zat ik echt in zo'n kerkdienst en dan dacht ik, ik kan niet aangaan, ik moet aangaan. En de Heere Jezus is gewoon op plank te hoog. Ik kan er gewoon echt niet bij’. (..)I: ‘Maakte het je ook op een bepaalde manier verlangend?’* R6: *‘Ja, zeker wel. Ja, absoluut. Ik wilde wel wat zij ook hadden’ (6.43,6.44).*

‘Ja, wat ik natuurlijk al zei, in de Ger.gem. is dat toch, weet je, dan gaan eerst de degelijke zwart gaan eerst, dan wat minder en dan misschien de bloemetjes jurken, nou ja, niet, maar snap je. Dus dat is best wel een hele zware druk zat er gewoon op. Dat voelde ik altijd (8.40). Het is wel een hele andere beleving dan. Dat is wel zo. Dus ja. Als God roept, dan valt dat ook weg. Ik bedoel, dat ligt er ook heel erg denk aan. Wat een dominee zegt en dat soort dingen, weet je wel, dat is gewoon zo’ (8.43).

6.6 Voorbereidingssamenkomst

Alle respondenten bezochten de voorbereidingssamenkomsten in de week voor het Heilig Avondmaal (1.58, 2.38,3.6, 5.103, 7.20). Deze bijeenkomsten werden over het algemeen als nuttig en bemoedigend ervaren. Ze boden een moment van reflectie en voorbereiding op de Avondmaalsviering (7.17, 8.33). Ook een bijeenkomst waarbij de belijdende leden werden uitgenodigd, voordat ze de eerste keer deel mochten nemen, wordt genoemd als betekenisvol (4.17).

‘Nou, ik vind het altijd donderdagavond wel fijn dat je alvast, ja, echt heel praktisch daar naartoe leeft. Dan weet je echt iets waar je naartoe gaat en met elkaar wat hoort, zeg maar. Dat vind ik altijd wel fijn’ (3.38).

‘Nou ik vond, ik heb wel ook best wel een beetje mee geworsteld, zo van belijdenis doen is één ding. Ja, welke stemmen, nou we hebben toen wel met die belijdeniscatechisanten, dat doet de dominee altijd, een bijeenkomst voor het avondmaal, want ik zeg de dominee is ook wel vrijgunnend wat dat betreft. Hoe moet ik het zeggen, die is daarin wel heel erg ruim. Niet dat dan iedereen gaat, maar als je gaat, is hij er zeker blij mee... wat ik gevoeld heb’ (4.17).

6.7 Contact met ambtsdragers

Respondenten noemen de invloed van ambtsdragers. De predikant wordt vooral genoemd in relatie tot de prediking en belijdeniscatechese. Ook vanuit de voorbereidingssamenkomst wordt zijn onderwijs gewaardeerd (2.37, 4.17). Daarnaast speelden ouderlingen een rol in de voorbereiding en betrokkenheid op het Heilig Avondmaal. Respondenten waardeerden

bezoeken van ouderlingen, vooral wanneer deze bemoedigende berichten stuurden na de eerste deelname (1.48, 5.67). Eén respondent noemt dat deelname aan het Avondmaal werd besproken tijdens huisbezoeken (2.79).

Voordat de jongeren belijdenis deden kregen zij bezoek van de wijkouderling, dat is de gewoonte in deze gemeente (3.73). Het wordt ook door allemaal genoemd dat ze, nadat ze voor de eerste keer deelnamen aan het Heilig Avondmaal, een berichtje kregen ter bemoediging (2.55, 5.63, 6.93). Behalve bemoedigend kon de betrokkenheid van de kerkenraad ook als belemmerend worden ervaren (6.12). Een ouder kreeg het idee dat het niet de bedoeling was aan het avondmaal te gaan.

‘Dus dat vond ik wel echt heel mooi, dat hij ook zo betrokken was’ (1.49).

‘Met catechisatie wel, en ook vanuit de dominee dan. Gesprek met de wijkouderling, dus we hebben zo'n gesprek als je belijdenis doet. Toen heb ik het er ook over gehad’ (3.73).

‘Ging je voor het eerst aan, dan werd je ook echt door de kerkenraad ondervraagd naar jouw bekeringsverhaal’ (6.12).

‘Nou, we hadden wel een ouderling waar ik persoonlijk best wel gesteld op was. En die ging wel aan het avondmaal en die nam het allemaal wel heel serieus. Maar hij kon het ook wel heel prettig uitleggen’ (6.28).

‘Dat je denkt van, dat ze bijna bang zijn dat je aan het avondmaal gaat. Weet je, dat is zo een beetje de angst’ (8.16).

6.8 Gemeenteleden

Gemeenteleden die deelnamen aan het Avondmaal werden door sommige respondenten als vormend ervaren (1.23, 2.52). Het voorbeeldgedrag van deze leden, hun geloofsgetuigenis en soms zelfs hun kledingstijl beïnvloedden de perceptie van de respondenten over het Avondmaal (8.40). Eén respondent heeft last van tweespalt in de gemeente, wat als een anti-voorbeeld van elkaar liefhebben wordt ervaren (5.50). Er wordt door de respondenten een enkele vriendin of buurvrouw genoemd die invloed heeft gehad (1.49). Hierbij is soms de strikte opvatting belemmerend (5.98), maar kan een vriendin of buurvrouw in de gemeente ook steunend zijn (5.67).

‘En ja, je weet ook van sommigen ook, dat was vooral in de oude gemeenten, waarvan ik dacht, oké, dat is echt, nou ja, je ziet gewoon echt dat iemand vol is van de Heere Jezus’ (1.23).

‘Ja, ik had vroeger ook wel die bij ons thuishkwamen dat ik zeker wist dat er kinderen van God waren. En die zeiden: ‘Ook al verlang je ernaar, dan mag je ook deelnemen’, zeg maar’ (2.52).

‘Mensen waar je mee omgaat. Ja. Met [naam buurvrouw], ja, die vraagt dan altijd wel van hoe was het ofzo’ (5.67).

‘Als je bekeerd was, dan ging je in het zwart gekleed, rokken tot aan de grond, zwarte hoed op, ja, stereotype, zwartekousenkerk, zeg maar. Ja. Zo zie je eruit als je aan het avondmaal gaat.’ (6.14, 6.15). Toch riep dat ook een bepaald verlangen op: ‘Ja, zeker wel. Ja, absoluut. Ik wilde wel wat zij ook hadden’ (6.46).

6.9 Samenvatting

De kerkelijke vorming rond het Heilig Avondmaal omvat verschillende aspecten, waaronder catechese, prediking, avondmaalsdiensten, voorbereidingssamenkomsten, en contact met ambtsdragers. De jongere respondenten noemen de belijdeniscatechese als vormend, zowel inhoudelijk als persoonlijk. Ook hebben de jonge respondenten meer positieve ervaringen met ouderlingen en onderling gesprek. Op beperkte schaal ook contact met gemeenteleden, dit lijkt vooral vanuit een voorbeeldfunctie te gebeuren. De prediking en de avondmaalsdiensten zijn van betekenis met betrekking tot de bevordering van deelname aan het Avondmaal door respondenten. Dit geldt ook voor de voorbereidingssamenkomsten. Deze elementen hebben elk een unieke invloed op hoe individuen de deelname aan het Heilig Avondmaal beleven en benaderen. De ouders benoemen vooral de prediking en de voorbereidingssamenkomsten en enkele contacten met gemeenteleden. De ervaringen van de respondenten zijn een beperkte illustratie van het belang van ondersteunende en bemoedigende kerkelijke structuren en leiders voor een positieve en geloofsversterkende deelname aan het sacrament van het Heilig Avondmaal.

Hoofdstuk 7 Deelname aan het Heilig Avondmaal

7.1 Inleiding

Dit hoofdstuk presenteert de resultaten van interviews waarin de deelnemers hun ervaringen en overtuigingen delen over het Heilig Avondmaal. De thema's zijn gerubriceerd om een duidelijk overzicht te bieden van de voorwaarden, motieven, belemmeringen, gevoelens, helpende factoren, invloed, en wensen van de respondenten met betrekking tot deelname aan het Heilig Avondmaal.

7.2 Voorwaarden voor deelname

Respondenten benoemen specifieke voorwaarden voor deelname aan het Heilig Avondmaal, zoals "last van zonden hebben" en "Christus echt nodig hebben" (2.9, 3.27, 4.54, 5.11). Hierin is geen onderscheid tussen ouders en jongeren. De persoonlijke relatie met Christus speelt een cruciale rol (5.10, 6.64). Twee van de ouders geven aan dat hun beeld hierover is veranderd; vroeger keken ze op naar mensen, terwijl ze nu beseffen dat ook de discipelen Hem nodig hadden (5.11, 8.24).

'Ik denk voor mezelf, als je weet dat je niet zonder God kan. Dus dat je in die afhankelijkheid van Hem leeft, dat je besef hebt dat je mens bent en niet uit hoogmoed moet gaan, zeg maar' (3.27).

'De bekeerde mensen werden heel hoog neergezet. Dus blijkbaar konden mensen er niet aan tippen. Ja, je moet Christus wel kennen, want we moeten daar een relatie mee hebben. Het is tot versterking van het geloof en niet de werking van het geloof, dus dat geloof ik wel, alleen ik denk wel als je vroeger tegen bekeerde mensen opkeek, ben ik wel anders gaan zien' (5.10).

'Ik denk dat je heel dicht bij jezelf moet blijven en dat je het echt in je persoonlijke relatie met de Heere Jezus aan God moet voorleggen van het is avondmaal, ik verlang ernaar, maar ik durf niet, wil u mij de vrijheid geven om aan te gaan?' (6.64)

'Ja, weet je, je ziet toch soms zelfs van die mensen dan helemaal snikken, snikken en dat dan het beeld is dat je zo aan het avondmaal zit, dan denk ik van ja... Is dat het dan, zo? Ja, dat heb ik hier niet zo' (8.24).

7.3 Motieven voor deelname

Respondenten noemen diverse motieven voor deelname, variërend van het voelen van een goddelijke roeping (1.14) tot persoonlijke overtuiging na belijdenis (2.68, 6.68, 8.43, 3.45, 7.5). Het niet kunnen missen van God wordt vaak genoemd als motief (2.44, 6.63). De gedachte dat blijven zitten ook een belijdenis is, speelt ook mee (2.65). Positieve motieven omvatten ook de noodzaak om geloof te versterken en de uitnodiging van God (2.8, 6.66). Sommige motieven zijn gerelateerd aan specifieke prediking of preken (2.68). Dit wordt door ouders en jongeren beide naar voren gebracht. Vaak wordt bij de motivatie ook een aarzeling of worsteling genoemd (o.a. 4.26).

'Maar uiteindelijk, als je allemaal naar jezelf blijft kijken, dan ben je nooit goed genoeg eigenlijk. En ja, als je gewoon de Heere Jezus nodig hebt, dan kan je eigenlijk ook zo niet blijven zitten. Maar zo kijk ik er ook wel weer een beetje meer tegenaan' (1.14)

‘En dan ga ik dan op die gronden soms ook, zeg maar, dan heb ik soms ook niet echt wat aan de preek gehad, maar dan wilde ik ook de Heere Jezus niet verloochenen’ (2.65).

‘Met de reden dat je tegenover de gemeente belijdt, dat je voor God kiest, zeg maar. Al zou ik dan niet aan het avondmaal gaan, dat voelt wel een beetje tegenstrijdig. Dus aan de ene kant belijd ik God, maar met het Avondmaal dan weer niet. Dus dat was voor mij ook wel een reden. Ik heb mijn belijdenis gedaan, dus ik mag het avondmaal. En ik geloof ook dat ik in afhankelijkheid van God mag leven. Dus ik geloof ook dat ik het avondmaal ook zeker mag gebruiken om mijn geloof te versterken’ (3.45).

‘Ergens kan ik er ook niet weg blijven, want ik weet dat ik de Heere Jezus nodig heb, maar als ik er over nadenk, dan zal de Heere Jezus straks ook terugkomen. Ja, ik kan me er ook niet voorstellen dat ik er niet bij hoor, maar je bent toch soms helemaal in jezelf aan het zoeken. Een beetje onzekerheid eigenlijk. Ja’ (4.26).

‘Ja, ik zie het echt als een ontmoeting tussen ons als gelovigen, als gemeenteleden en de Heere Jezus. Echt een maaltijd met Hem aan tafel. En dat dat een voorproefje is van iets veel groters wat wij na het einde van deze wereld voor altijd mogen gaan doen’ (6.98).

‘Nee, ik vind wel dat dat bij elkaar hoort. En ik heb natuurlijk ook, ja, toen mijn belijdenis gedaan en de zondag erna was gelijk Heilig Avondmaal. En ik heb dat wel gezien als een soort bevestiging op mijn belijdenis’ (7.5).

7.4 Worsteling rond deelname

Veel respondenten ervaren een voortdurende strijd rondom deelname aan het Heilig Avondmaal. Het niet deelnemen kan leiden tot zelfverwijt en het gevoel van afwijzing richting God (2.66, 2.65, 4.55). Er is een worsteling met persoonlijke tekortkomingen en de beleving dat hun leven niet overeenkomt met de verwachte normen, zoals voldoende tijd eraan besteden of trouwe kerkganger zijn (5.32, 4.26). Ook de boodschap van de eeuwige scheiding is voor iemand iets wat haar bezig houdt (8.70).

‘Maar dan is het zaterdag de dag voor het Heilig Avondmaal. Wat heb ik afgelopen week eigenlijk gedaan om Hem te zoeken? Het is natuurlijk niet alleen de week voorafgaand van het Heilig Avondmaal. Maar sowieso de tijd die je besteedt aan Hem, is eigenlijk, ja, je bent zo druk met van alles en nog wat’ (1.56).

‘Ja, dat zie je niet echt altijd duidelijk, maar soms door wat de dominee dan zegt, denk ik, ja ik kan toch, en als je dan denkt, ja ik kan toch de Heere Jezus niet missen, want ik ben ook wel eens niet geweest en daarna ook wel eens, dat je denkt, ja eigenlijk is dat ook niet goed, maar dus ja, in al die jaren heb ik het altijd wel best wel eens moeilijk gevonden’ (2.11).

‘En het blijft altijd wel een worsteling. Dat vind ik. Ik hoop dat het nog eens anders wordt. Ik vind het nooit zo'n moeilijke week als de week van voorbereiding’ (5.32).

‘Nou weet je wat ik ook wel lastig vind? Dat er dan ook wel gezegd wordt, ja ik weet niet, dat je dat door de avondmaalstafel, dat is denk ik ook wel een beetje des Ger. Gems denk ik, ik weet het niet zeker, dat de scheidingen, nou dat zeggen ze hier ook, dat loopt er dwars doorheen, dat je denkt van ja weet je wel, oké, zit ik dan hier wel goed of niet goed dan? Dat kan me soms wel aanvliegen’ (8.70).

7.5 Gevoel en beleving Heilig Avondmaal

Respondenten ervaren het Heilig Avondmaal als een moment van stilgezet worden bij het offer van Christus (1.7, 7.28). De eerste keer deelnemen wordt vaak als iets bijzonders ervaren, en de strijd blijft aanwezig (2.4). Troost wordt gevonden in Bijbelgedeelten en de symbolische handelingen tijdens het Avondmaal (1.38, 2.46, 4.78, 5.31). Het gevoel dat het snel voorbij is speelt voor één persoon mee. Een ander heeft meer aan de tijd achteraf dan de viering zelf (4.78).

Maar ik weet nog wel de eerste keer, ja, daar heb ik natuurlijk echt helemaal van de spanning in mijn stoel, als het Heilig Avondmaal was. Dat was de eerste keer, weet ik nog' (2.2).

'Dus ja, dat is voor mij wel, en ik vind het zelf ook, ik snap ook dat het niet kan, maar dan zit je aan tafel en dan denk je, ja, er is geen betere plaats, dan is het gewoon goed, dan is het zo fijn om aan het Heilig Avondmaal te zitten. Maar dan denk ik wel eens, het is toch snel voorbij. Dan krijg je brood en wijn. Ik snap dat het vanwege de tijd niet meer... ' (2.46).

'Maar ik denk wel dat iedere keer als het aan het avondmaal is, dan dat je daar heel bewust bij stilgezet wordt. Wie ben ik voor God, zeg maar. Dat je echt in afhankelijkheid van Hem mag leven. Maar ook doordat je aan het avondmaal gaat, dat je ook wel weer versterkt wordt in je geloof. Ja.' (3.76)

'Nou, ik vind dat je echt wordt door stilgezet, zeg maar. Bij het feit dat Jezus ook voor jouw zonde aan het kruis gestorven is, word je toch iets extra's bij stilgezet' (7.28).

7.6 Invloed van deelname aan het Heilig Avondmaal

Reflectie na deelname leidt soms tot nieuwe inzichten en gevoelens van verantwoordelijkheid (3.23). De invloed van deelname strekt zich uit tot familieleden zoals ouders, eigen man, maar ook vrienden, die door het voorbeeld van de respondent mogelijk worden aangemoedigd om ook deel te nemen of tot nadenken worden gestemd (3.51, 6.68, 6.81). Vrijmoedigheid en openheid over het geloof worden versterkt door deelname aan het Heilig Avondmaal (3.54, 6.78). Tegelijk vinden mensen soms dat het meer invloed zou moeten hebben in hun leven (o.a. 5.33).

'Ja, ook omdat het haar, dat merken ze dan wel, als wij gewoon bepaalde keuzes maken in het geloof of gewoon in het dagelijks leven, dat zij dan, dat het haar best wel wat doet, zeg maar. Dus ik denk ook met het avondmaal dat dat ook wel...' (3.51)

'Ja, er voor uit durven komen en ook echt goed weten waar je in gelooft. En ja, hoe dat geloof eruit ziet, wat er van je verwacht wordt. En ja, wat de Heere Jezus echt heeft gedaan' (6.78).

7.7 Wensen en verlangens

Respondenten wensen langere momenten aan de tafel en meer open gesprekken binnen het gezin en de gemeente over het Heilig Avondmaal (2.50, 1.58, 7.57). Meer blijdschap en vaste zekerheid in het geloof worden ook als verlangens genoemd (2.71, 5.35). Er is een wens om de beleving van het Heilig Avondmaal door te geven aan de volgende generatie, met nadruk op bespreekbaarheid en het belang van een persoonlijke relatie met Christus (1.65, 3.82, 4.99, 5.84, 6.111, 8.66). Niet alleen binnen het gezin wensen de respondenten meer openheid, ook in de kerk zou er meer aandacht voor moeten zijn. Ook wordt het advies om het op huisbezoeken te bespreken genoemd (1.83). Een respondent noemt het belang van het Heilig Avondmaal als door te geven boodschap (3.78). Vooral vroegtijdig beginnen is een wens (6.115).

‘Ja, ik denk echt die persoonlijke ervaring, dus hoe ze er zelf echt naar kijken, dat je het gewoon bespreekt, dat is echt super belangrijk’ (1.62).

‘Maar dat zou ik zo graag hebben, dat de dominee nog eens wat meer over de Heere Jezus zei aan tafel. Of gewoon wat ik zei, zeg maar, daar nog even kan blijven zitten’ (2.60).

‘Misschien ook buiten avondmaalszondagen om, dat je ook onderwijs daarover krijgt’ (1.68).

‘Ik denk toch wel dat het Avondmaal heel belangrijk is. Ook in je geloofsleven als je daar aan deel mag nemen. En dat je daarin ook geen schroom hoeft te voelen als je wel een oprecht geloof hebt, zeg maar. En dat het een manier is om je geloof te versterken en te vernieuwen’ (3.78).

‘Dat kinderen niet pas op hun achttiende of op hun puberleeftijd hoeven te leren wat het avondmaal inhoudt. Ja. Wat het allemaal inhoudt. Dat het ook gewoon iets normaal is. Dat je weet dat je mag geloven in de Heere Jezus en dat je dan aan het Avondmaal mag gaan’ (6.115).

7.8 Samenvatting

De ervaringen van de respondenten tonen aan dat deelname aan het Heilig Avondmaal sterk beïnvloed wordt door persoonlijke overtuigingen, gezins- en gemeentecomstandigheden, en de prediking. Positieve factoren zoals steun van naasten, catechese, en zichtbaarheid van de sacramentele handelingen spelen een belangrijke rol in de geloofsversterking. Belemmeringen zoals persoonlijke strijd, drukte, en psychosociale aspecten kunnen deelname echter bemoeilijken. Verschil in generatie heeft soms effect op de beleving van openheid en de toegankelijkheid van het Heilig Avondmaal. Ouders lijken, over het algemeen meer last gehad te hebben van avondmaalsmijding dan de jongere respondenten (op één na). Respondenten uiten allemaal een duidelijke wens voor meer openheid en bespreekbaarheid binnen het gezin en de kerkelijke gemeente, evenals een verlangen naar een diepere geloofsbeleving waarin meer blijdschap en geloof wordt gevonden.

Hoofdstuk 8 De verschillende stemmen

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de verschillende stemmen die geklonken hebben, samen. In de hoofdstukken 3 en 4 klinken de stemmen vanuit de literatuur over de praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal en de vorming binnen het gezin en gemeente. In de hoofdstukken 5, 6 en 7 klinken de stemmen van de respondenten. Ik wil de stemmen vanuit de praktijk, de operationele en de aangehangen stem, in gesprek brengen met de stemmen vanuit de literatuur, de normatieve en de formele stem.

8.2 De praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal.

Twee stromingen

Als het Heilig Avondmaal wordt gevierd gebeurt dat in een bepaalde context. De respondenten in dit onderzoek namen deel aan het Heilig Avondmaal in een PKN-gemeente binnen de Gereformeerde Bond. Deze gemeente benoemt de prediking als bevindelijke prediking. Zwemer stelt dat bij de bevindelijk gereformeerden de plaats van het Heilig Avondmaal uitdrukkelijk ná de bekering ligt.¹³⁹ De nadruk ligt op zelfonderzoek, belijdenis van zonden en een persoonlijk geloof in Jezus Christus. Deze normatieve stem baseert zich op de inhoud van de formele stem van de belijdenis van de kerk. Het Avondmaal formulier en de belijdenisgeschriften leggen eveneens de nadruk op zelfonderzoek, belijdenis van zonden en persoonlijk geloof.

Vanaf de 20e eeuw zijn onder de bevindelijk gereformeerden twee stromingen te herkennen waarbij de één meer nadruk legt op de geestelijke staat van de christen en de ander zich meer richt op het heil dat in Christus gevonden wordt aan het Avondmaal.¹⁴⁰ De eerste stroming is in lijn met wat Calvijn in zijn traktaat over het Heilig Avondmaal bespreekt. Hij vindt dat sommigen zich te gemakkelijk beroepen op hun onwaardigheid en roept hen op te vechten tegen de hindernissen van de duivel, om niet van alle genadegaven te worden uitgesloten.¹⁴¹ De tweede stroming baseert zich meer op de Nadere Reformatie, waar de nadruk vooral lag op de geestelijke staat van een christen. Lekkerkerker stelt dat dit tot problemen leidde met betrekking tot deelname aan het Heilig Avondmaal.¹⁴² In de interviews is de formele stem terug te horen. Respondenten benoemen bekering in combinatie met het Heilig Avondmaal. Respondenten spreken over een persoonlijk geloof als voorwaarde voor avondmaalsgang (5.10, 6.64). Daarnaast zijn de verschillende stromingen terug te zien in de beleving van respondenten. Respondenten benoemen dat zij 'niet zomaar' aan het Heilig Avondmaal deelnemen (1.53,2.2,3.36,4.14,8.16). Respondenten noemen daarentegen ook dat zij de Heere Jezus niet mogen verloochenen en daarom deel dienen te nemen (2.65). De gehoorzaamheid aan de belijdenis lijkt hierin vooral bij jongere respondenten van belang (3.45, 7.5). Sommige respondenten noemen als hun motivatie om aan te gaan vooral het niet kunnen missen van God (2.44, 6.63). Tegelijk klinkt bij één van de oudere respondenten dat zij haar avondmaalsgang soms laat afhangen van het feit of de preek haar aanspreekt (2.6).

Avondmaalsmijding

Bosman stelt dat avondmaalsmijding nog steeds voorkomt, vooral in de bevindelijke kring.¹⁴³ Respondenten bevestigen dat avondmaalsmijding in hun familie speelt. Een oudere respondent

¹³⁹ Zwemer, *De bevindelijk gereformeerden*, 79.

¹⁴⁰ Spijker en Brienen, *Bij brood en beker*, 332. Spijker en Brienen, 332.

¹⁴¹ Calvijn, *Eén met Christus*, 73.

¹⁴² Prof. dr. A.F.N. Lekkerkerker, *De tafel des Heren*, 121.

¹⁴³ Bosman e.a., 'Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands'.

hoorde van haar vader dat het voor bekeerde mensen was (5.7) en daar werd hoog tegenop gezien (5.10, 5.20). Ook een jongere spreekt daarover. Zij kreeg van huis uit te horen dat het voor gewone mensen onbereikbaar was (6.14). Bij haar ging het gepaard met een uiterlijk beeld van zwarte kleding als je bekeerd was (6.14) en zij zag dat je niet blij kon zijn (6.29). De jongere respondenten gaan allemaal aan het Heilig Avondmaal sinds hun belijdenis, in tegenstelling tot hun ouders en grootouders, die soms pas op latere leeftijd deelnamen (3.50, 5.12). Enkele ouders benoemen dat zij de voorwaarden om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal anders zijn gaan zien (5.10, 8.24).

De respondenten spreken niet van de vrees zichzelf een oordeel te eten of te drinken. Schuldgevoel en onzekerheid over de eigen staat van genade,¹⁴⁴ komt wel terug in de worstelingen die respondenten benoemen (1.56, 2.66, 4.55, 8.70). Ook de spanning van het voor de eerste keer aangaan, klinkt bij verschillende respondenten (2.2, 3.76).

Pastorale aanpak

Van Brummelen wijst een pastorale richting als hij stelt dat de gemeente de opdracht om het Heilig Avondmaal te vieren heeft te gehoorzamen.¹⁴⁵ Van Brummelen moedigt gelovigen aan om hun angst en onzekerheid te overwinnen door zich te richten op de beloften van genade en vergeving. Van Brummelen wijst op de rol van prediking en onderwijs binnen de kerk. Hij pleit voor goede pastorale zorg en begeleiding van mensen die worstelen met avondmaalsmijding.¹⁴⁶ Van Brummelen spreekt van een sterke verbondenheid tussen belijdenis en avondmaal.¹⁴⁷ Daarbij stelt hij dat de inhoud van de belijdenis zijn functie behoudt voor, tijdens en na de avondmaalsviering. Uit de formulieren blijkt dat de nadruk op zelfonderzoek, geloof en bekering bedoeld is niet met het oog op de vraag óf, maar opdat mensen op rechte wijze avondmaal te vieren. Daarbij sluit hij aan bij de pastorale toon van de Heidelbergse Catechismus en het Avondmaal formulier, die verslagen harten aanmoedigt om deel te nemen. De Nederlandse Geloofsbelijdenis doet dat ook, maar lijkt iets meer nadruk te leggen op het feit dat het alleen voor de uitverkorenen is. Dit sluit aan bij de frase ‘niet zomaar’, die klinkt in de manier waarop Exalto de praktijk van het Heilig Avondmaal beschrijft.¹⁴⁸ Hierbij heeft Exalto oog voor de worstelingen die er kunnen zijn over de toeëigening van het heil en de zekerheid van het geloof. Respondenten bevestigen dat de pastorale toon, waarbij zij begeleid worden naar het Heilig Avondmaal, helpend is geweest. Enkele respondenten hebben negatieve ervaringen met pastorale zorg in hun vorige gemeente (6.12, 8.16), maar alle respondenten ervaren die in hun huidige gemeente als helpend. Daarbij vertellen zij dat de preken (1.17, 2.6, 5.26, 6.58), de voorbereidingssamenkomst en het contact met ouderlingen en gemeenteleden hen geholpen heeft (1.48, 5.67). Zij benoemen de preek als helpend, met name als de focus op de Heere Jezus ligt (1.17). Ook bevestigen enkele respondenten dat het onderwijs binnen belijdeniscatechese over de verbondenheid van belijdenis en avondmaal hen meer vrijmoedigheid gaf om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal. Twee respondenten benoemen hun belijdenis als motivatie om aan te gaan (3.45, 7.5). Twee anderen benoemen dat de dominee op belijdeniscatechese dit hen zo heeft geleerd (4.54, 6.55). De nadruk op het bij elkaar houden van belijdenis en avondmaal is afwezig in de verhalen van de ouders en grootouders van respondenten.

Van den Belt ziet een kentering in de avondmaalsgang.¹⁴⁹ Dit lijkt in de groep van

¹⁴⁴ Beelen, *Doet dit tot mijn gedachtenis*, 149.

¹⁴⁵ Brummelen en Kloosterman, *Stilte van het hart*, 221.

¹⁴⁶ Brummelen en Kloosterman, 205.

¹⁴⁷ Brummelen en Kloosterman, 204.

¹⁴⁸ Exalto, *Het avondmaal in de praktijk*, 22. Exalto, 22.

¹⁴⁹ Reformatorisch Dagblad, 3 januari 2024 <https://www.rd.nl/artikel/1047599-dr-samuel-lee-voor-predikanten-gereformeerde-bond-bidden-en-hulp-bieden-in-de-bijlmer>

respondenten ook het geval. Van de Belt vreest voor een ander uiterste waarbij avondmaalsgang vanzelfsprekend is. Van der Velden stelt in zijn beschrijving van de avondmaalspraktijk dat het Avondmaal formulier gestoeld is op het Woord.¹⁵⁰ Dit komt overeen met de nadruk die Van Brummelen legt op het naleven van het Woord.¹⁵¹ De stelling van Exalto en van Van Brummelen is, in navolging van de Reformatie, dat het Woord en de belijdenis een leidende rol blijven spelen. Als hier aan vast gehouden wordt, kan dit bewaren voor vanzelfsprekendheid.

8.3 Het Heilig Avondmaal als één van de christelijke praktijken

Dykstra stelt dat het Heilig Avondmaal één van de christelijke praktijken is die bedoeld zijn om te oefenen in het geloofsleven.¹⁵² Alleen verbonden met de andere christelijke praktijken is de volle kracht ervan te verwachten. Hij vergelijkt het met coaching en stelt dat de volle breedte en diepte van christelijk onderwijs en opvoeding, om modellen, mentoren en onderwijzers en praktische partners vraagt.¹⁵³ De christelijke praktijk moet net zo lang geoefend worden tot het een onderdeel is geworden van iemands bestaan.¹⁵⁴ Dykstra ziet verschillende stappen in het leerproces. Eerst persoonlijk verbonden met mensen met wie in deze praktijk wordt geoefend, om vervolgens door te groeien in betekenis ook in andere contexten.¹⁵⁵ Dykstra stelt dat de gemeente en de familie complementaire rollen spelen bij het onderwijzen van geloof en het cultiveren van een religieuze levensstijl.

Respondenten benoemen het gezin als een belangrijke plaats waar geleerd wordt hoe over het Heilig Avondmaal gedacht moet worden (1.11,2.24,4.89). Respondenten noemen hun ouders en grootouders, broers en zussen als inspiratiebron binnen het gezin (1.10, 2.2,3.6,5.12, 6.26, 7.8). Respondenten die het met hun ouders kunnen hebben over het avondmaal benoemen dit ook als helpend (1.11,2.24,4.89). Het gesprek erover in gezinnen is niet altijd aanwezig (3.5,5.14,6.24,8.6). Respondenten benoemen dat als een belangrijke wens. Eén respondent had geen goede band met haar ouders en dit heeft ook invloed op de bespreekbaarheid gehad. Respondenten spreken weinig over inoefenen met anderen. Wel zien zij dat ze worden beïnvloed door de gemeente waarvan zij lid zijn. Respondenten spreken van enkele predikanten en ouderlingen, gemeenteleden of andere betrokkenen met wie ze spraken over deelname (1.23, 2.52, 3.73 4.17,1.48,5.67). Het lezen van literatuur over het Heilig Avondmaal had vaak positieve invloed op de respondenten (2.15,4.17,4.18, 7.20). Vooral de belijdeniscatechese lijkt voor de jongere deelnemers een oefenplaats te zijn geweest (1.19, 3.9, 7.32). Voor één respondent was het verlangen naar onderwijs de belangrijkste reden om zich aan te melden (6.53). De belijdeniscatechese varieerde in impact; sommigen (vooral de oudere respondenten) vonden dat het voornamelijk theoretische kennis betrof (5.17,5.18, 8.48).

De Kock¹⁵⁶ benadrukt net als Dykstra dat het Heilig Avondmaal niet alleen een persoonlijke, maar ook een gemeenschappelijke praktijk is. Hij ziet hierin een taak voor de gemeenschap om leeromgevingen te creëren waar de christelijke praktijk van het Heilig Avondmaal wordt geoefend. De praktijk, om door te groeien naar het bestendigen en anderen in te wijden, lijkt vooral afhankelijk te zijn van de mogelijkheden die gezin en gemeente bieden. Eén respondent vond het avondmaal vieren in het buitenland van meerwaarde (7.62). Dit is een

¹⁵⁰ Velden, Aa, en Bie, *Als wij samenkomen*, 61.

¹⁵¹ Brummelen en Kloosterman, *Stilte van het hart*, 204.

¹⁵² Craig Dykstra, *Growing in the life of faith*, 42.

¹⁵³ Craig Dykstra, 72.

¹⁵⁴ Craig Dykstra, 73.

¹⁵⁵ Craig Dykstra, 71.

¹⁵⁶ <https://josdekock.com/category/catechese/>

voorbeeld van wat Dykstra benoemt als breder beleven in andere contexten.¹⁵⁷ Vormende plaatsen die door respondenten benoemd worden binnen de gemeente zijn, behalve de belijdeniscatechese, de prediking en de voorbereidingsamenkomst (1.58, 2.38,3.6, 5.103, 7.20). De inwijding hierin bestaat voor hen vooral uit het horen en zien (7.17, 8.33). Ook benoemden enkele respondenten hoe ze binnen het gezin gestimuleerd worden naar de voorbereidingsdienst te gaan (2.38,7.17). Sterker dan het inoefenen klinkt de vraag naar óf er deelgenomen wordt, meer dan h oe er deelgenomen wordt (1.11,2.24,4.89). Het is opvallend dat de respondenten, terwijl ze deze inoefening hebben gemist in hun gezin, toch deelnamen in hun huidige gemeente. Hiermee bevestigen zij de visie van Dykstra dat gemeente en familie complementair zijn in het aanleren van christelijke praktijken.¹⁵⁸ Ook de gemeenschapsbeleving waar de Kock op doelt lijkt hierin van belang.

Dykstra stelt dat het eigenaardige karakter van het leren van christelijke praktijken op één punt cruciaal verschilt van het leren van andere vaardigheden, namelijk het wezen van de manier waarop het excellent niveau te bereiken is, in deze christelijke praktijken.¹⁵⁹ Hij stelt dat het gaat om overgave aan genade. In de belijdenissen komen we deze stem ook tegen, in de belofte van genade en vergeving. Enkele respondenten benoemen de genade van de vergeving (o.a.5.35). Tegelijk noemen zij ook het verlangen naar meer en beter met God leven (5.39).

Volgens De Bruin- Wassinkmaat worden in het gezin de basisprincipes van het geloof geleerd en dagelijks in de praktijk gebracht, terwijl de gemeente een breder netwerk van ondersteuning en religieuze vorming biedt. Daarbij zijn identificatiefiguren waarbij loyaliteit niet onder druk komt te staan cruciaal.¹⁶⁰ Respondenten noemen rolmodellen als belangrijk. Gemeenteleden of ouders die vrijmoedig deelnemen zijn helpend. Als ouders niet deelnemen, is het voor kinderen lastig om deel te nemen (3.50, 5.12). Respondenten bevestigen hiermee dat loyaliteit een rol speelt en het belang van rolmodellen waarin deze niet onder druk staat. De Bruin-Wassinkmaat heeft in haar onderzoek het thema ‘schuld’ eruit gelicht. Zij signaleert dat reformatorische jongeren voortdurend benoemen dat het ‘niet goed genoeg’ is.¹⁶¹ Bij enkele respondenten klinkt dit ook (2.42, 4.26). Ook hierin kan loyaliteit een rol spelen. Deelname aan het Heilig Avondmaal heeft in dit opzicht bij respondenten regelmatig een positief effect. Reflectie na deelname leidt soms tot nieuwe inzichten en gevoelens van verantwoordelijkheid (3.23). Vrijmoedigheid en openheid over het geloof werden bij enkelen versterkt door deelname aan het Heilig Avondmaal (3.54, 6.78). Tegelijk vindt een respondent dat het meer invloed zou moeten hebben in haar leven (2.71, 5.33).

8.4 Loyaliteit en legaat

Binnen de contextuele benadering van Ivan Boszormenyi-Nagy wordt loyaliteit gezien als één van de belangrijkste begrippen van gezinsdynamiek.¹⁶² Loyaliteit staat vrijwel gelijk aan de essentiële onherroepelijkheid van familiebanden. Meulink-Korf en Van Rhijn stellen dat legaten de positieve erfenissen of nalatenschappen zijn, die ouders aan hun kinderen doorgeven.¹⁶³ De negatieve tegenhanger is een delegaat, waarbij trouw wordt verwacht aan iets wat niet gedaan

¹⁵⁷ Craig Dykstra, *Growing in the life of faith*, 73. Gestoeld op de theorie van Urie Bronfenbrenner, ‘The Ecology of Hyman Development (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981); Chaps. 3, 4 en 9.

¹⁵⁸ Craig Dykstra, 109.

¹⁵⁹ Craig Dykstra, 74.

¹⁶⁰ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, ‘Finding one’s own way : exploring the religious identity development of emerging adults raised in strictly Reformed contexts in the Netherlands’, 110.

¹⁶¹ Bruin-Wassinkmaat, A-M. de, 117.

¹⁶² Boszormenyi-Nagy en Krasner, *Tussen geven en nemen*, 30.

¹⁶³ Meulink-Korf en Rhijn, *De onvermoede derde*.

wordt.¹⁶⁴ Nobel stelt dat de gewoonte om niet aan het avondmaal deel te nemen één van de delegaten binnen families in de PKN is. Respondenten bevestigen de visie van Boszormenyi-Nagy en van der Heiden dat ouders en gezinsleden invloed hebben op hun avondmaalsgang. Respondenten noemden vaak de deelname van ouders en grootouders aan het Heilig Avondmaal als voorbeeld (1.10, 2.2,3.6,5.12, 6.26, 7.8). Drie van de jongeren gingen aan, nadat hun ouders al eerder aangingen. Sommige ouders namen pas op latere leeftijd deel aan het Avondmaal, wat de drempel voor kinderen verhoogde, maar inmiddels gingen ze gezamenlijk. In één geval werd deelname van kinderen een aanleiding voor ouders om ook deel te nemen (3.6). Het kan op een delegaat wijzen, dat kinderen pas aangingen toen hun ouders ook aangingen. In het geval van de deelname van ouders samen met hun kinderen, speelt wellicht loyaliteit aan kinderen een rol (3.6). In het gezin van herkomst van twee van de oudere respondenten en één van de jongeren speelde het delegaat van avondmaalsmijding (5.5). Hen werd afgeraden deel te nemen aan het Heilig Avondmaal (6.39).

Loyaal zijn kan worden benaderd als trouw aan een derde persoon in relaties. ‘De onvermoede derde’ is een concept uit het contextueel pastoraat, een benadering die zich richt op de invloed van relaties en context in het begrijpen van menselijke conflicten en interacties.¹⁶⁵ Loyaliteit aan een derde is zichtbaar te maken door de vraag aan respondenten wie er getroffen werd door hun avondmaalsgang. De antwoorden hierop waren kinderen (2.55), ouders, schoonouders en grootouders (1.45, 4.61, 7.46) en eigen man (6.76). De invloed van deelname strekt zich vervolgens naast familie leden ook uit tot vrienden, die door het voorbeeld van de respondent mogelijk worden aangemoedigd om ook deel te nemen of tot nadenken worden gestemd (3.51, 6.68, 6.81). Dit kan wijzen op voorbeelden bij het model dat rekening houdt met een “derde” die meekijkt in de beslissing om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal.¹⁶⁶

Van der Meiden stelt dat ouders niet moeten stoppen met geven aan hun (volwassen) kinderen en andersom, omdat dit het wezenlijke van mens-zijn is.¹⁶⁷ Respondenten bevestigen dat de erkenning van de avondmaalsgang door ouders voor hen bevestigend heeft gewerkt. Erkenning en aandacht voor wat ieder in zijn context heeft gegeven, welke legaten en delegaten er spelen en wat is opgebouwd aan constructief of destructief recht, kan vastzittende dialogen weer op gang brengen.¹⁶⁸ Als een kind het legaat integreert en zelf andere patronen ontwikkelt, kan erkenning hiervoor helend werken.¹⁶⁹ Nobel stelt daarbij dat uitleg van contextuele factoren ten aanzien van avondmaalsmijding helpend zou kunnen zijn. De contextuele benadering geeft hiermee een handvat om het delegaat van avondmaalsmijding binnen gezin en gemeente te doorbreken.

8.5 Conclusie

Het avondmaalformulier en de drie formulieren van Enigheid benaderen deelname aan het Heilig Avondmaal op pastorale en didactische toon. De leer is in eerste instantie gericht op het op gepaste wijze deelnemen aan het Heilig Avondmaal en niet op het vermijden van het sacrament. In de 20^e eeuw waren twee stromingen te herkennen, in de opvatting wie er deel mocht nemen aan het Heilig Avondmaal. Een belangrijk verschil tussen de twee stromingen is de nadruk op de staat van gelovigen versus de positieve plaats van de belijdenis en de

¹⁶⁴ Rhijn en Meulink-Korf, *De context en de ander*, 69.

¹⁶⁵ Meulink-Korf en Rhijn, *De onvermoede derde*, 69.

¹⁶⁶ Meulink-Korf en Rhijn, 69.

¹⁶⁷ Meiden, *Als banden knellen*, 110.

¹⁶⁸ Onderwaater, *De onverbreekelijke band*, 67.

¹⁶⁹ Melzer en Bregman, *Opnieuw aangesproken doordenken op contextueel pastoraat*, 43. Melzer en Bregman, 43.

gerichtheid op de belofte van het heil in Christus. In de bevindelijke traditie is de nadruk op de staat van de gelovige aanwezig, in verbondenheid met de leer van de Nadere Reformatie. Respondenten bevestigen dat het twijfelen over deelname vaak samengaat met het denken over eigen geloofsleven. Avondmaalsmijding kan het gevolg zijn van deze twijfel, maar ook de vorming binnen gezin en gemeente kan een rol spelen.

Uit onderzoeken binnen de contextuele benadering blijkt dat avondmaalsmijding een delegaat kan zijn. Loyaliteit aan het gezin van herkomst of de gemeente kan deelname aan het Heilig Avondmaal belemmeren. Meulink en van Rhijn noemen 'de onvermoede derde' een stem die altijd meeklinkt in beslissingen. Ook dit bevestigen respondenten. Zij benoemen de invloed van het gezin van herkomst en de gemeente waar zij deel van uit maken. Opvallend is, dat de keuze om deel te nemen aan het Heilig Avondmaal, bij respondenten vaker lijkt af te hangen van de gemeente waarin zij deelnemen, dan de overtuiging binnen het gezin van herkomst. Het feit dat avondmaalsmijding binnen gemeenten nog voorkomt vraagt om pastorale begeleiding en vorming van de volgende generatie. Van Brummelen en Exalto leggen op pastorale wijze de nadruk op de rechte wijze van Avondmaal vieren, waarbij zij, in navolging van Calvijn, het Avondmaal benaderen als een medicijn dat gebruikt moet worden. Daarbij nemen zij bezwaren van klein-gelovigen weg, zonder de eis van waar geloof en bekering op te geven. Deelname aan het Heilig Avondmaal is volgens Dykstra een christelijke praktijk die inge oefend moet worden, zoals ook bijbellezen en bidden moet worden aangeleerd. Respondenten bevestigen dat de noodzaak van gesprek, erover lezen, meegenomen worden en goede voorbeelden beide in gezin en gemeente, helpend kan zijn tot deelname. Respondenten zien ook de belemmering hiervan, in situaties waar deelname niet de gewoonte is. Het inoefenen van deelname kan gebeuren binnen het gezin, maar ook binnen de christelijke gemeente. Hierbij zijn de pastorale adviezen van Van Brummelen en Exalto van waarde, omdat zij een praktische handreiking zijn bij de bedoeling van het Avondmaal formulier en de Drie Formulieren van Enigheid. Daarnaast is het verstandig de contextuele factoren uit te leggen, waarbij duidelijk wordt welke plaats het delegaat en loyaliteit heeft in de praktijk van avondmaalsdeelname. Erkenning van de redenen van avondmaalsmijding kan ruimte bieden voor de oorspronkelijke bedoeling van het vieren van het Heilig Avondmaal.

Hoofdstuk 9 Aanbevelingen en discussie

9.1 Inleiding

De deelvragen van deze thesis zijn beantwoord in de voorgaande hoofdstukken. Daarbij zijn in hoofdstuk 8 de verschillende stemmen met elkaar in gesprek gebracht. Ik wil aan de hand van de deelvragen enkele aanbevelingen doen, die nuttig kunnen zijn voor ouders, catecheten, predikanten, docenten en andere betrokkenen, zoals leiding in het jeugdwerk.

9.2 Deelvragen

Vraag 1. Wat is in de literatuur bekend over de praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal binnen de bevindelijke gereformeerde traditie?

Er zijn twee stromingen binnen de bevindelijk-gereformeerde opvatting over deelname aan het Heilig Avondmaal. De ene stroming legt meer nadruk op de geestelijke staat van de christen, de andere stroming richt zich meer op de éénheid van belijdenis en avondmaal, waarbij het geschonken heil in Christus aan het avondmaal centraal staat. Het verdient aanbeveling deze twee stromingen te kennen en te herkennen in het onderwijs over deelname aan het Heilig Avondmaal. De scheiding is niet strikt. Helderheid over de herkomst van avondmaalsmijding, mogelijk door uitleg van de verschillende stromingen, kunnen passende overwegingen geven. Beide stromingen kunnen onderzoeken of de belijdenis nog wel leidend is voor, tijdens en na de avondmaalsviering. Omdat uitgegaan wordt van dezelfde formulieren verdient het de aandacht om de belijdenisgeschriften hierin een centrale plaats te geven. Het verdient mijns inziens aanbeveling om in het onderwijs over het Heilig Avondmaal de pastorale adviezen van dr. van Brummelen en Exalto te volgen.

Vraag 2. Wat is in de literatuur bekend over vormende aspecten vanuit gezin en gemeente ten aanzien van de deelname aan het Heilig Avondmaal?

Het Heilig Avondmaal wordt door Craig Dykstra gezien als één van de christelijke praktijken. Mijn aanbeveling is deze visie over te nemen. Zo kan de inwijding in de praktijk van het Heilig Avondmaal gestalte krijgen, binnen gezinnen en gemeenten. Dykstra stelt dat hiervoor de rol van gemeente en familie cruciaal is. Investeren in de geestelijke zorg en begeleiding door ouders, kerkelijke leiders en andere rolmodellen is een voorwaarde om de volgende generatie de geloofspraktijk aan te leren van deelname aan het Heilig Avondmaal. Dykstra benoemt de waarde van gezinsgebeden en deelname aan kerkelijke activiteiten. Dit zou aan te vullen zijn met een meer centrale rol voor het gesprek en de uitwisseling over de avondmaalsgang.

Avondmaalsmijding is een deegaat wat voorkomt in gezinnen binnen bevindelijke kring. Het verdient aanbeveling de overtuigingen van mensen die niet aangaan te onderzoeken. Een predikant of ambtsdrager kan uitleg geven over de manier waarop contextuele factoren invloed hebben (gehad). De onvermoede derde moet benoemd worden, loyaliteiten zichtbaar gemaakt worden. Hierbij is van belang dat identificatiefiguren eigenheid in loyaliteit bevorderen. Ook is het aan te bevelen om gezinsleden die wél deelnemen daarvoor geen verwijten te maken, maar erkenning te geven. Door een meerzijdig partijdige houding in gesprekken hierover, kan de dialoog op gang gebracht worden. Gezinnen kunnen hier met elkaar over spreken. Ambtsdragers kunnen deze gesprekken voeren op huisbezoeken. Ook verdient het aanbeveling om de voorbereidingssamenkomsten een interactief karakter te geven, zodat ook binnen de gemeente het gesprek over deelname gevoerd kan worden. Zo kan de gemeenschappelijkheid van dit sacrament bevorderd worden.

Vraag 3. Wat ervaren belijdende leden als vormend in hun gezin van herkomst ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

Belijdende leden ervaren bij een goede sfeer en open houding van gezinsleden de gesprekken over het Heilig Avondmaal als vormend. Het gezinsleven rond de viering is niet altijd bevorderend. Het wordt als fijn ervaren als er gesproken wordt over deelname en met elkaar wordt stilgestaan bij het sacrament. Tegelijk is daar niet altijd de rust en de tijd voor. Respondenten benoemen de voorbeelden van gezinsleden als vormend voor hun visie op deelname aan het Heilig Avondmaal. Bevorderend zijn gezinsleden die ook deelnemen en waarbij men terecht kan. Het lezen van literatuur en het spreken over de preek wordt als vormend ervaren binnen het gezin. Het verdient aanbeveling het gesprek in het gezin over deelname aan het Heilig Avondmaal te bevorderen. Er kan gebruik gemaakt worden van thema-boekjes, gespreksvragen naar aanleiding van preken of andere vormen, waarbij kinderen al jong worden ingewijd in het spreken en nadenken over het Heilig Avondmaal. Daarbij is het van belang dat jongeren worden begeleid bij hun keuze om belijdenis te doen en deel te nemen aan het Avondmaal. Ouders zouden dit als een onderdeel van de huisgodsdienst kunnen maken.

Vraag 4. Wat ervaren belijdende leden als vormend in hun kerkelijke gemeente ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

Respondenten hebben positieve ervaringen met belijdeniscatechese, voorbereidingssamenkomst en prediking rondom het Heilig Avondmaal. Daarbij hebben enkelen de wens dat er tijdens de tafelbediening ook nog iets wordt gezegd over Christus. Daarnaast ervaren respondenten steun vanuit ambtsdragers die hun betrokkenheid tonen bij de eerste avondmaalsgang. Tijdens de huisbezoeken wordt er niet altijd over het Heilig Avondmaal gesproken maar dat zou wel aan te bevelen zijn. De gesprekken op de belijdeniscatechese en de verbinding met elkaar wordt gewaardeerd. Enkelen hebben steunend contact vanuit de gemeente rondom het Heilig Avondmaal. Het verdient aanbeveling deze praktijken te waarderen, in stand te houden en waar mogelijk meer te laten functioneren. Zo zou het contact tussen gemeenteleden bevorderd kunnen worden. Mogelijk door mensen aan elkaar te koppelen binnen een deel van de gemeente. De voorbereidingssamenkomsten waren niet interactief volgens respondenten. Mogelijk dat een andere invulling het gesprek tussen de generaties kan bevorderen. Negatieve ervaringen hebben respondenten met een te hoge verwachting van avondmaalsgangers, ook wat uiterlijkheden betreft. Het verdient aanbeveling om binnen de bevindelijk gereformeerde kringen het gesprek te blijven voeren over het wezen van de viering van het Heilig Avondmaal, zonder daar uiterlijke kenmerken als kleding direct aan te koppelen. Mogelijk staat dit een gesprek over het innerlijk in de weg.

Vraag 5. Hoe ervaren belijdende leden de viering van het Heilig Avondmaal en welk verlangen hebben zij voor de volgende generatie?

Respondenten ervaren deelname van het Heilig Avondmaal als iets wat je 'niet zomaar' doet. Daarbij worden worstelingen benoemd, maar ook geloofsversterking. Ouders hebben allemaal last gehad van avondmaalsmijding, de jongeren zagen het bij (enkele van) hun ouders en grootouders. Tegelijk ervaren respondenten de viering als een belangrijk hoogtepunt, waarbij de gedachtenis aan Christus centraal staat. Het verdient aanbeveling de bedoeling van het Heilig Avondmaal, namelijk het gedenken van de dood van Christus, hoog te houden in gemeente en gezin. Hierbij moet de gehele inhoud van de Bijbel en de belijdenisgeschriften een centrale rol innemen om de geloofsbeleving een fundament te geven.

Daarnaast hebben respondenten het verlangen van meer beleving bij het Avondmaal, en meer openheid en bespreekbaarheid binnen het gezin en de gemeente.

Het lijkt me belangrijk deze verlangens serieus te nemen. Openheid over het onderwerp kan vanuit het gezin gestimuleerd worden, maar ook vanuit de gemeente. Daarbij kan inhoudelijk worden gesproken hoe de bediening van het Heilig Avondmaal meer impact zou kunnen krijgen. Mogelijk kan bezinning hierop praktische handreiking bieden voor gezin en gemeente. De bezinning op het Heilig Avondmaal kan blijven steken in de vraag óf er deelgenomen wordt. Het verdient aanbeveling om te bezinnen hóe deelgenomen wordt en wat de uitwerking ervan is.

9.3 Discussie

Kwalitatief onderzoek

Kritiek op kwalitatief onderzoek is volgens Bryman¹⁷⁰ te geven op de volgende vier punten. Ik noem ze met een korte reflectie op mijn onderzoek.

1. Te subjectief. Bryman onderkent de kritiek dat kwalitatief onderzoek te subjectief zou zijn, omdat het een open begin heeft waarbij het subjectieve van keuzes voor aandachtsvelden een rol speelt. Daarentegen zijn ook kwantitatieve onderzoekers bezig met de op dat moment bekende literatuur en ideeën. De subjectiviteit van mijn onderzoek is een risico, omdat ik respondenten heb uit één gemeente. Tegelijk heb ik deze respondenten vrijwillig laten aanmelden. Daarnaast speelt een bevooroordeeling een rol. Ik heb me in mijn rol als interviewer gehouden aan de leidraad en heb gewaakt voor suggestieve vragen.
2. Moeilijk te repliceren. Helemaal repliceerbaar is onmogelijk, volgens Bryman.¹⁷¹ Het instrument van datacollectie is beschikbaar. Ook een andere onderzoeker kan deze gebruiken en de vragen stellen zoals ik ze heb gesteld. De bereidwilligheid van de respondenten zou ook te maken kunnen hebben met het feit dat ik een bekende ben. Respondenten kennen mij vanuit de gemeente, waardoor ze mogelijk gemakkelijker hun verhaal deden. Dit is ook een voordeel, waardoor een vertrouwelijk informatie ontsloten werd, die in veel gevallen achter de voordeur blijft.
3. Problemen met generaliseren. Kwalitatief onderzoek, zoals ik dat doe, is moeilijk te generaliseren voor alle avondmaalgangers. Ik ben me bewust dat deze respondenten een kleine groep vormen, in een specifieke gemeente met een specifieke voorganger en context. Tegelijk is hun verhaal uniek en is het interessant om te zien dat de items die zij noemen ook vanuit de theorie te verklaren zijn. Volgens Bryman zouden er kleine generalisaties mogelijk zijn, zogenaamd 'Moderatum generalizations'.¹⁷² Ik maak hier gebruik van als ik op grond van de interviews visies weergeef die door meerdere respondenten, onafhankelijk van elkaar, naar voren worden gebracht. Hierbij ben ik me bewust van de geldigheid van de informatie in de gegeven context.
4. Gebrek aan transparantie. Bryman ziet de mogelijkheid van transparantie in het helder beschrijven van de werving van respondenten. De werving van respondenten is beschreven in hoofdstuk 2. Het kan zijn dat respondenten die mij kennen eerder hebben gereageerd. Daarnaast is het opvallend dat uitsluitend dames hebben meegedaan. Het heeft mogelijk te maken met het feit dat de onderzoeker zelf ook een dame is. Bij het vragen naar deelname van een ouder is voor de moeder gekozen door de deelnemers.

¹⁷⁰ Clark e.a., *Bryman's social research methods*, 369.

¹⁷¹ Clark e.a., 371.

¹⁷² Clark e.a., 370.

Kritiepunten

Enkele kritiepunten die te geven zijn op dit onderzoek wil ik benoemen en waar mogelijk een suggestie geven.

- Respondenten zijn individueel en in tweetallen gesproken. Het zou mogelijk andere uitkomsten geven als alle respondenten individueel of in tweetallen hun interview hadden gehad.
- Respondenten zijn afkomstig uit de PKN. Het is denkbaar dat andere kerkgenootschappen meer te maken hebben met avondmaalsmijding.
- Het gebruik van de methodiek TAR heeft bij de verschillende stemmen naar voldoening gewerkt. De operante stem is minder gehoord. Daarvoor hadden mogelijk Avondmaal - diensten of bijeenkomsten van de gemeente geanalyseerd kunnen worden. Ik heb de predikant om feedback op het onderzoek gevraagd om mogelijke lacunes niet te groot te laten zijn.
- De literatuur kan gekozen zijn met een vooroordeel. Hierbij zou een tunnelvisie kunnen spelen. Om dit te beperken heb ik om adviezen gevraagd door begeleiders. Ook heb ik gebruik gemaakt van literatuurlijsten van andere onderzoeken.
- De combinatie van theologische, pedagogische en contextuele stemmen kan zorgen voor een kakofonie. Om er een meerstemmig geheel van te maken was geen eenvoudige taak. Ik heb me laten corrigeren door meelezers en begeleiders om het zo zuiver mogelijk af te stemmen. Het is een uniek samenspel gebleken

Verder onderzoek

- Het onderzoek heeft plaatsgevonden binnen een kleine setting van één gemeente met één specifieke predikant. Om meer zeggingskracht te geven aan de aanbevelingen zouden andere gemeenten onderzocht moeten worden.
- Het onderzoek richt zich op bevindelijk gereformeerden. Avondmaalsmijding kan ook andere oorzaken hebben, binnen andere kerkelijke stromingen. Het is aan te bevelen om binnen confessionele of vrijzinnige stromingen binnen de PKN een onderzoek te doen
- Respondenten zijn allemaal avondmaalganger. Het zou aan te bevelen zijn om ook niet-avondmaalgangers aan het woord te laten over vormende aspecten.

Samenvatting

De vraag ‘Mag ik deelnemen aan het Heilig Avondmaal’ speelt al eeuwen. Bij de vraag wie er ten Avondmaal mogen gaan, zijn binnen de bevindelijk gereformeerde gemeenten in de 20^e eeuw twee stromingen te herkennen. De ene stroming richt zich in antwoord op de deze vraag vooral op de (geloofs) kwaliteit van de avondmaalgangers en de andere richt zich meer op het heil in Christus dat aan het avondmaal wordt ontvangen. Dit heeft wortels in de Reformatie en Nadere Reformatie. Onzekerheid over dit antwoord kan leiden tot het mijden van het Heilig Avondmaal. Avondmaalsmijding blijkt een hardnekkig probleem, vooral in gemeenten met een bevindelijke signatuur. De rol van prediking en onderwijs in de kerk is evident en pleit voor goede pastorale zorg en begeleiding van mensen die worstelen met avondmaalsmijding. Hierbij zijn de pastorale adviezen van Van Brummelen en Exalto helpend. Zij laten het Woord en de belijdenis leidend zijn, boven de persoonlijke beleving van de avondmaalganger.

Dykstra stelt dat het Heilig Avondmaal één van de christelijke praktijken is. Het is van vitaal belang voor een gemeente om christelijke praktijken aan te leren door herhaaldelijke inoefening en deelname aan deze praktijken. Gemeente en de familie spelen complementaire rollen bij het onderwijzen van geloof en het cultiveren van een religieuze levensstijl.

Binnen de contextuele benadering van Ivan Boszormenyi-Nagy wordt loyaliteit gezien als één van de belangrijkste begrippen van gezinsdynamiek. De gewoonte om niet aan het avondmaal deel te nemen is één van de legaten binnen families in de PKN is. De erkenning van het geven kan bij het inoefenen van de christelijke praktijk van het Heilig Avondmaal mogelijk verbindend werken. Deze verbinding kan mogelijk het legaat van de avondmaalsmijding doorbreken.

De ervaringen van de respondenten tonen aan dat in de gezinssfeer niet vanzelfsprekend over het Heilig Avondmaal werd gesproken. Zij benoemen hierbij dat het voorbeeldgedrag van gezinsleden invloed had. Het belang van een open en ondersteunende gezinssfeer voor de geloofsontwikkeling gesprek lijken belangrijke factoren in de vorming ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal.

De kerkelijke vorming rond het Heilig Avondmaal omvat verschillende aspecten, waaronder catechese, prediking, Avondmaal-diensten, voorbereidingssamenkomsten, en contact met ambtsdragers. Op beperkte schaal ook contact met gemeenteleden, dit lijkt vooral vanuit een voorbeeldfunctie te gebeuren. De prediking en de avondmaalsdiensten zijn van betekenis met betrekking tot de bevordering van deelname aan het Avondmaal door respondenten. Dit geldt ook voor de voorbereidingssamenkomsten.

De ervaringen van de respondenten tonen aan dat deelname aan het Heilig Avondmaal sterk beïnvloed wordt door persoonlijke overtuigingen, gezins- en gemeenteomstandigheden, en de prediking. Positieve factoren zoals steun van naasten, catechese, en zichtbaarheid van de sacramentele handelingen spelen een belangrijke rol in de geloofsversterking. Belemmeringen zoals persoonlijke strijd, drukte, en psychosociale aspecten kunnen deelname echter bemoeilijken. Verschil in generatie heeft soms effect op de beleving van openheid en de toegankelijkheid van het Heilig Avondmaal. Respondenten uiten allemaal een duidelijke wens voor meer openheid en bespreekbaarheid binnen het gezin en de kerkelijke gemeente, evenals een verlangen naar een diepere geloofsbeleving waarin meer blijdschap en geloof wordt gevonden.

Bibliografie

- Baarda, Ben. *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. 3e [gew.] dr. Groningen: Noordhoff, 2013.
- Beelen, Jacob van. *Doet dit tot mijn gedachtenis: een onderzoek naar de relaties tussen avondmaal en ambt : over avondmaalsmijding van ambtsdragere en het probleem van de bediening*. Leiden: J.J. Groen, 1996.
- Bosman, Jasper, Hans Schaeffer, Marcel Barnard, (Netherlands) Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam, Instituut voor Rituele en Liturgische Studies, Centre for Religion and Heritage. University of Groningen, Stichting Afbouw Kampen, en Stichting Greijdanus-Kruithof Fonds. 'Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands: a study of liturgical ritual practice in Dutch Reformed churches', 2020.
- Boszormenyi-Nagy, Ivan, en Barbara R. Krasner. *Tussen geven en nemen: over contextuele therapie*. Onder redactie van Lucy Schlüter. Vertaald door Nelly Bakhuizen. 7e druk. Haarlem: De Toorts, 2018.
- Bruin-Wassinkmaat, A-M. de. 'Finding one's own way : exploring the religious identity development of emerging adults raised in strictly Reformed contexts in the Netherlands'. Protestantse Theologische Universiteit, 2021.
- Brummelen, Anthonius van, en J. A. Kloosterman. *Stilte van het hart: verzamelde geschriften van dr. A. van Brummelen*. Apeldoorn: de Banier uitgeverij, 2020.
- Calvijn, Johannes. *Eén met Christus: een klein traktaat van Johannes Calvijn over het heilig Avondmaal*. Vertaald door HA Speelman. Kampen: Brevier, 2014.
- Cameron, Helen, Deborah Bhatti, Catherine Duce, James Sweeney, en Clare Watkins. *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. London: SCM Press, 2010.
- Cameron, Helen, en Catherine Duce. *Researching Practice in Ministry and Mission: A Companion*. London: scm press, 2013.
- Clark, Tom, Liam Foster, Luke Sloan, Alan Bryman, en Alan Bryman. *Bryman's social research methods*. Sixth edition. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Craig Dykstra. *Growing in the life of faith*. Westminster John Knox Press, 2005.
- Elma Nobel. 'Intergenerationele geloofsopvoeding Een onderzoek onder grootouders naar de doorwerking van legaten en delegaten vanuit ontvangen geloofsopvoeding naar gegeven geloofsopvoeding aan de volgende generaties.' Ede, juni 2021.
- Evers, JC. *Kwalitatief interviewen: kunst en kunde*. 3e dr. Amsterdam: Boom, 2023.
- Exalto, K. *Het avondmaal in de praktijk*. Serie Pasmunt 8. Kampen: De Groot Goudriaan, 1987.
- Grosheide, F.W. *Paulus' eerste brief aan de kerk te Korinthe*. Kampen: Kok, 1976.
- Hargrave, Terry D., Franz Pfitzer, May Michielsen, en Lien Pelckmans. *Ontwikkelingen in de contextuele therapie: de kracht van geven en nemen in relaties*. 1e dr. Leuven ; Voorburg: Acco, 2005.
- Lieburg, FA van. *Refogeschiedenis in perspectief: opstellen over de bevindelijke traditie*. Heerenveen: Groen, 2007.
- Meiden, Jaap van der. *Als banden knellen: over relatieproblemen tussen volwassen kinderen en hun ouders*. Praktisch & pastoraal,. Heerenveen: Groen, 2003.
- Melzer, Annette, en Kees Bregman, red. *Opnieuw aangesproken doordenken op contextueel pastoraat: verzamelde bijdragen uit 'Contextuele Berichten'*. Gorinchem Narratio 2013, 2013.
- Meulink-Korf, Hanneke, en Aat van Rhijn. *De onvermoede derde: inleiding in het contextueel pastoraat*. Contextueel pastoraat, d. 1. Zoetermeer: Meinema, 2002.
- Oeveren, B. van. *Tekst voor tekst: de Heilige Schrift kort verklaard en toegelicht*, 2016.
- Onderwaater, Annelies. *De onverbreekelijke band: inleiding en ontwikkelingen in de contextuele therapie van Nagy*. 8e licht gew. dr. Amsterdam: Pearson, 2013.
- Pop, F.J. *De eerste brief van Paulus aan de Corinthiërs*. Nijkerk: Callenbach, 1978.

- Prof. dr. A.F.N. Lekkerkerker. *De tafel des Heren*. Baarn: Bosch&Keuning N.V., 1961.
- Rhijn, Aat van, en Hanneke Meulink-Korf. *De context en de ander: Nagy herlezen in het spoor van Levinas met het oog op pastoraat*. 2. dr. Zoetermeer: Boekencentrum, 1998.
- Spijker, W. van 't, en T. Bienen, red. *Bij brood en beker: leer en gebruik van het heilig avondmaal in het Nieuwe Testament en in de geschiedenis van de westerse kerk*. Goudriaan: De Groot, 1980.
- Velden, Marinus J. van der, W. P. van der Aa, en H. J. de Bie, red. *Als wij samenkomen: liturgie in de gereformeerde traditie*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2000.
- Wallet, Barend. *Ambt en avondmaalsmijding: een reformatorisch appèl*. Kampen: Kok, 1982.
- Zwemer, Jan. *De bevindelijk gereformeerden*. Serie wegwijs. Kampen: Kok, 2001.

Bijlage 1 Mail naar respondenten

Beste allemaal,

In de afgelopen 3 jaar hebben jullie belijdenis mogen doen. Ik heb jullie mailadressen van de dominee gekregen, hopelijk is dat geen probleem.

De reden is als volgt:

Ik ben bezig met een afstudeerscriptie voor de Master Theologie aan de theologische universiteit in Apeldoorn. Mijn onderzoeksvraag is ontstaan doordat ik iets wil doen met contextuele hulpverlening (de invloed van de context waarin je bent opgegroeid) en theologie. Ik kom in mijn werk op het Hoornbeekcollege veel studenten tegen die niet goed weten hoe ze het Heilig Avondmaal moeten waarderen, omdat er zo verschillend mee wordt omgegaan. Ik heb zelf ook gemerkt hoeveel overwegingen je kunt hebben om wel of niet deel te nemen en wat je hierover geleerd hebt vanuit de kerk, je opvoeding en/of school. Hieronder zie je welke vragen ik wil onderzoeken.

Maar eerst de vraag aan jullie: Zouden jullie mee willen werken aan dit onderzoek? Ik wil graag jullie spreken als groep, een gesprek van ongeveer een uur/anderhalf uur over de onderstaande vragen. Als jullie als groep allemaal meedoen hoef ik geen andere belijdende leden te vragen. Als er een paar van jullie meedoen, wil ik ook degenen die in 2022 belijdenis deden erbij vragen. Het kan zijn dat ik hier voldoende aan heb om verder te gaan. Ik doe hetzelfde met een groep uit Alblasterdam (niet tegelijk met jullie). Mogelijk houd ik erna nog enkele persoonlijke interviews om door te praten met degenen die dat willen, maar dat is nu nog niet zeker. Ik heb in gedachten om het groeps gesprek op dinsdagavond 14 of 21 november te houden. Laat maar weten of je mee wilt doen (zou mooi zijn:) en of je dan kunt. Ik stuur het jullie vast, dan kun je me gerust even aanspreken of bellen!

Hoofdvraag: Welke vormende aspecten zijn helpend m.b.t. deelname aan het Heilig Avondmaal? Een onderzoek onder nieuwe leden, na belijdenis binnen de PKN

De onderliggende vragen:

1. Ik wil weten welke rol geloofsopvoeding speelt of speelde in hun gezin van herkomst en hoe zij begeleid zijn naar deelname aan het Heilig Avondmaal. Ik wil weten welke overtuigingen van ouders en evt. broers en/of zussen zij hebben meegekregen.
2. Ik wil weten welk onderwijs zij hebben gekregen binnen de kerk en evt. school aangaande het Heilig Avondmaal. Hoe zijn zij tot de overtuiging komen om al dan niet deel te mogen nemen aan het Heilig Avondmaal.
3. Ik wil weten hoe belijdende leden aankijken tegen het Heilig Avondmaal als sacrament. Ik wil weten welke waarde het Heilig Avondmaal voor hen heeft nu zij belijdend gemeentelid zijn. Hierbij ben ik benieuwd in hoeverre de impact van deze overwegingen doorwerkt in hun beleving van het Heilig Avondmaal.
4. Ik wil weten welk verlangen nieuwe belijdende leden hebben ten aanzien van het Heilig Avondmaal. Ik ben benieuwd welke beleving van het Heilig Avondmaal de respondenten graag willen en welk verlangen zij hebben t.a.v. de viering van het Heilig Avondmaal in hun gemeente.

Ik zou graag over bovenstaande vragen in gesprek gaan met een focusgroep van ongeveer 8 personen.

Met vriendelijke groet,

Ditty Meerkerk

Vormende aspecten ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal

Geachte deelnemer,

Met deze informatiebrief willen wij u vragen of u wilt meedoen aan ons onderzoek. In deze brief krijgt u uitleg over wat het onderzoek inhoudt. U leest hier wat het doel van het onderzoek is, welke gegevens we willen verzamelen en hoeveel tijd of inspanning het onderzoek van u vraagt. Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker om uitleg als u vragen heeft.

Als u de informatie goed hebt doorgelezen en uw eventuele vragen hebt gesteld, kunt u beslissen of u wilt deelnemen aan het onderzoek. Meedoen is vrijwillig. Als u mee wilt doen, vul dan het toestemmingsformulier in dat u vindt in de bijlage.

1. Doel van het onderzoek

In de bevindelijke stroming binnen de PKN is de vraag ‘Wanneer mag ik aan het Heilig Avondmaal deelnemen?’ geen vreemde vraag. Uit literatuur blijkt dat avondmaalsmijding nog steeds speelt. Daarbij kan de opvoeding in het gezin en de vorming binnen de gemeente een rol spelen. Ik ben benieuwd welke vormende aspecten helpend zijn ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal.

Het onderzoek richt zich op de hoofdvraag: Welke vormende aspecten zijn helpend met betrekking tot deelname aan het Heilig Avondmaal? Daarbij heb ik de volgende deelvragen opgesteld:

Vraag 1. Wat is in de literatuur bekend over de praktijk van de viering van het Heilig Avondmaal binnen de bevindelijke gereformeerde traditie?

Vraag 2: Wat is in de literatuur bekend over vormende aspecten vanuit gezin en gemeente ten aanzien van de deelname aan het Heilig Avondmaal?

Vraag 3. Wat ervaren belijdende leden als vormend in hun gezin van herkomst ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

Vraag 4. Wat ervaren belijdende leden als vormend in hun kerkelijke gemeente ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal?

Vraag 5. Hoe ervaren belijdende leden de viering van het Heilig Avondmaal en welk verlangen hebben zij voor de volgende generatie?

2. Wat is de achtergrond van het onderzoek

Mijn onderzoeksvraag is ontstaan doordat ik iets wil doen met contextuele hulpverlening (de invloed van de context waarin je bent opgegroeid) en theologie. Ik kom in mijn werk op het Hoornbeeckcollege veel studenten tegen die niet goed weten hoe ze het Heilig Avondmaal moeten waarderen, omdat er zo verschillend mee wordt omgegaan. Ik heb zelf ook gemerkt hoeveel overwegingen je kunt hebben om wel of niet deel te nemen. Hierin speelt vaak mee wat je hierover geleerd hebt vanuit de kerk, je opvoeding en/of school.

3. Hoe verloopt het onderzoek

De eerste twee deelvragen wil ik beantwoorden aan de hand van literatuuronderzoek. De vragen 3, 4 en 5 wil ik beantwoorden door middel van interviews met belijdende leden binnen de PKN. Hierbij zullen persoonlijke interviews worden afgenomen. Deelnemers mogen ervoor kiezen het interview samen met één van hun ouders te doen, zodat de context waarin de vorming heeft plaatsgevonden nog meer zichtbaar wordt.

4. Wat wordt er van u verwacht

De vragen voor het interview worden u van te voren toegestuurd per mail. Ik zal u de vragen tijdens het interview stellen en mogelijke vragen stellen ter verduidelijking van de voorbereide vragen. De interviews zullen worden opgenomen en getranscribeerd. In de verslaglegging zullen anonieme quotes worden gebruikt uit de interviews. Een interview vindt bij voorkeur plaats bij mij thuis en duurt ongeveer een uur.

5. Mogelijke voor- en nadelen

U heeft zelf waarschijnlijk geen direct voordeel van deelname aan dit onderzoek. Voor de toekomst kan het onderzoek wel nuttige gegevens opleveren/uw deelname kan wel bijdragen aan meer kennis over vormende aspecten ten aanzien van deelname aan het Heilig Avondmaal.

6. Als u niet wilt meedoen of wilt stoppen met het onderzoek

U beslist zelf of u meedoet aan het onderzoek. Deelname is vrijwillig. Als u besluit niet mee te doen, hoeft u verder niets te doen. U hoeft dan niets te tekenen. U hoeft ook niet te zeggen waarom u niet wilt meedoen. Als u wel meedoet, kunt u zich altijd bedenken en toch stoppen. Ook tijdens het onderzoek. De gegevens die tot dat moment zijn verzameld, worden gebruikt voor het onderzoek.

7. Einde van het onderzoek

Uw deelname aan het onderzoek stopt als alle benodigde data verzameld is, als u zelf kiest om te stoppen of als de onderzoekers het beter voor u vinden om te stoppen. Het hele onderzoek is afgelopen als alle deelnemers klaar zijn. Na het verwerken van alle gegevens informeert de onderzoeker u over de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek. Dit gebeurt ongeveer een half jaar na uw deelname.

8. Gebruik en bewaren van uw gegevens

Welke gegevens worden verzameld?

Voor de interviews worden uw naam, mailadres en geboortejaar vastgelegd. Daarnaast worden de transcripties van de interviews in een bronnenboek verzameld. Dit bronnenboek, met uw persoonlijke gegevens, wordt alleen ingezien door een medestudent als meelezer, mijn begeleider en twee beoordelaars.

Hoe beschermen we uw privacy?

Om uw privacy te beschermen geven wij uw persoonsgegevens, zoals uw naam en adres, een code. De code bewaren we op een beveiligde plek op de universiteit. Als we uw gegevens verwerken, gebruiken we steeds alleen die code en niet uw persoonsgegevens, zoals uw naam. Ook in rapporten en publicaties over het onderzoek kan niemand terughalen dat het over u ging. Al uw gegevens blijven vertrouwelijk. Alleen de onderzoekers weten welke code u heeft.

Wie kunnen uw gegevens zien?

Sommige mensen mogen uw persoonsgegevens inzien. Dit is om te controleren of het onderzoek goed en betrouwbaar is. Mensen die uw gegevens kunnen inzien zijn een medestudent, mijn begeleider en twee beoordelaars van de Theologische Universiteit Apeldoorn. Als u de toestemmingsverklaring ondertekent, geeft u toestemming voor het verzamelen, bewaren en inzien van uw persoonsgegevens door deze personen.

Hoelang bewaren we uw gegevens?

De onderzoekers zijn wettelijk verplicht om uw gegevens 10 jaar te bewaren.

9. Vergoeding voor meedoen

Deelname aan het onderzoek kost u niets. U wordt niet betaald voor het meedoen aan dit onderzoek.

10. Ethische toetsing en klachten

De onderzoeksopzet is beoordeeld door de Ethische Commissie van de Theologische Universiteit Apeldoorn en voldoet aan de ethische richtlijnen van deze instelling. Heeft u klachten, dan kunt u zich in eerste instantie wenden tot de onderzoeker. Is uw klacht daarmee niet opgelost, dan kunt u een klacht indienen via JvantSpijker@tua.nl.

11. Heeft u vragen?

Bij vragen kunt u contact opnemen met:

- Naam: Ditty Meerkerk
- Email: dnmeerkerk@student.tua.nl
- Telefoon: 06-38397546
- Adres: Fluitekruidstraat 5, 2971 DA, Bleskensgraaf.

12. Hoe geeft u toestemming voor dit onderzoek?

U kunt eerst rustig nadenken over deelname aan dit onderzoek. Daarna vertelt u de onderzoeker of u de informatie begrijpt en of u wel of niet wilt meedoen. Wilt u meedoen? Dan vult u het toestemmingsformulier in dat u bij deze informatiebrief vindt.

Bijlage 3 Leidraad interviews

Ontvangen vorming tav Heilig Avondmaal		
1. Vorming gezin van herkomst	<ul style="list-style-type: none"> - Kun je vertellen hoe het gezin van herkomst eruit zag? - Hoe was de sfeer in het gezin? - Hoe was de sfeer rondom het thema Heilig Avondmaal in je gezin van herkomst? 	
Inhoud vorming voor belijdenis doen	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe werd er gedacht over belijdenis en avondmaal - Wanneer mocht je aan het Heilig Avondmaal deelnemen, welke overtuiging had je en welke stemmen klonken er. - Welke plaats had je in de rij van broers en zussen en welke invloed had dit op de keuze om al dan niet deel te nemen? - Hoe ging het in de week van voorbereiding op het Heilig Avondmaal in het gezin - Werd er met jou gesproken over het Heilig avondmaal - Hoe belangrijk was de viering van het Heilig Avondmaal 	
Vorming tijdens kerkelijk onderwijs	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe kijkt u terug op de avondmaalsdiensten? Wat waren stimulerende factoren? Wat waren belemmerende factoren in het groeien naar deelname? - Welk beeld van het Heilig Avondmaal heb je meegekregen tijdens (belijdenis) catechese? Welke aspecten hebben de nadruk gekregen? Is er aandacht geweest voor het wel of niet aangaan? 	Wat speelde in onderwijs in kerkelijk leven rondom het Heilig Avondmaal

	Welk onderwijs hielp je in de beslissing om wel of niet aan te gaan?	
Vorming rondom deelname	<ul style="list-style-type: none"> - Welke overtuigingen speelden een rol in de beslissing om wel of niet deel te nemen? - Wie zijn er getroffen door jouw besluit om wel of niet deel te nemen? In welke zin? Hoe laat hij/zij dat merken? <ul style="list-style-type: none"> - Doe je het ook voor anderen? Voor wie bijvoorbeeld? - Zijn er mensen die zich in de steek gelaten voelen? - Zijn er mensen die je steunden? - Ben je iemand kwijt geraakt door deze keuze? <p>Heb je net voor of na de avondmaalsviering in het gezin met mensen gesproken over je intenties om deel te nemen? Zo ja, wat heeft dat voor je betekend? Zo nee, wat betekent dat voor je?</p> <p>Heb je net voor of na de avondmaalsviering in de kerk met mensen gesproken over je intenties deel te nemen? Zo ja, wat heeft dat voor je betekend? Zo nee, wat betekent dat voor je?</p> <p>Zijn er mensen geweest die je bevraagd hebben op je deelname? Zo ja wie en wat was hun vraag? Hoe heb je daarop geantwoord?</p>	Wie werden er getroffen door je deelname
Vorming na (mogelijke) deelname	<p>Hoe kijk je tegen het Heilig Avondmaal aan sinds je deel mag nemen? Welk verlangen hebben je tav het Heilig Avondmaal?</p>	

	Welke vragen, of worstelingen heb je nog nav deelname aan het Heilig Avondmaal? Wat zou je je (mogelijke) kinderen mee willen geven tav deelname aan het Heilig Avondmaal?	
		-

Slotvraag		
Is er iets dat niet gevraagd is?		
Welke adviezen zou je ouders meegeven tav vorming rond het Heilig Avondmaal?		
Welke adviezen zou je het kerkelijk onderwijs geven?		

Slot

- Hoe kijkt u terug op het gesprek?
- Mag ik nog contact met u opnemen als bij het uitwerken blijkt dat iets niet helemaal duidelijk is?
- Bedanken

Bijlage 4 Aantallen via Refoweb

Hervormd Middelharnis	250	100	40%
Hervormd Renswoude	360	140	39%
Hervormd Woudenberg	1000	280	28%
Gereformeerde Gemeente Kapelle	1100	225	20%
Hersteld Hervormd Stellendam	350	70	20%
Gereformeerde Gemeente Kampen	1100	200	18%
Hersteld Hervormd Goedereede	350	60	17%
Gereformeerde Gemeente Ridderkerk-S	1100	150	14%
Gereformeerde Gemeente Westzaan	80	10	12,5%
Hervormd Driesum	300	37	12%
Gereformeerde Gemeente Capelle a/d IJssel - Elim	500	60	12%
Hersteld Hervormd Middelharnis	700	80	11,5%
Gereformeerde Gemeente Kruiningen	800	90	11%
Hersteld Hervormd Nieuw-Lekkerland	500	55	11%
Gereformeerde Gemeente Oostkapelle	500	50	10%
Gereformeerde Gemeente Nieuwerkerk	450	40	8,8%
Gereformeerde Gemeente Ouddorp	160	12	7,5%
Gereformeerde Gemeente Gouda	1300	90	6,9%
Gereformeerde Gemeente Dirksland	800	50	6,2%
Hersteld Hervormd Ouddorp	1050	58	5,5%
Gereformeerde Gemeente Barneveld	2300	125	5,4%
Hersteld Hervormd Sint Maartensdijk	550	18	3,2%
Hersteld Hervormd Maartensdijk	520	16	3,10%
Gereformeerde Gemeente in Nederland De Beek Uddel	1000	30	3%
Gereformeerde Gemeente in Nederland Alblasserdam	1000	30	3%
Gereformeerde Gemeente Middelharnis	550	16	2,9%
Hersteld Hervormd Nederhemert	500	11	2,2%
Gereformeerde Gemeente Nieuw Beijerland	700	15	2,1%
Oud Gereformeerde Gemeente Urk	1100	20	1,8%
Hersteld Hervormd Staphorst	2200	35	1,6%
Gereformeerde Gemeente in Nederland Arnhemuiden	300	4	1,3%
Gereformeerde Gemeente in Nederland Opheusden	2700	25	0,9%
Gereformeerde Gemeente Elspeet	850	5	0,6%
Gereformeerde Gemeente Oud Beijerland	700	3	0,4%